

Maarit Leskelä-Kärki

AUNE KROHNIN KRISTILLINEN JA KIRJOITTAVA ELÄMÄ

Näkökulmia naisten ja uskonnollisuuden tutkimukseen¹

Isoäitini sisarpuolista Aune Krohn jäi taka-alalle. Vaikka hän oli kummitätini, muistan nähneeni hänet vain kerran. Hän eli Parolassa pienessä perinnöllään ostamassaan omakotitalossa ystävättärensä kanssa, täysin maailmasta syrjään vetäytyneenä. Hän sai pientä orvoneläkettä, minkä lisäksi hän antoi pianotunteja ja kirjoitti uskonnollisia runoja. Hän oli pieni, vaatimaton nainen, joka oli piirteiltään varsin kaunis, mutta kutistui täysin upean Aino-sisarensa rinnalla. Hänen kohtalonsa oli traaginen, täysin kohtuuton.²

Näin muistelee Helmi Krohnin tyttärentytär Anna-Liisa Rekola isoäitinsä sisarpuolta, suomentaja-kirjailija Aune Krohnia (1881-1967). Lähes samat sanat toistuvat useissa sukulaisten muistelmissa ja myös aikalaiskirjeissä, joissa Aune Krohnista puhutaan. Näiden tekstien esittämä kuva on ollut oman tutkimuksellisen kiinnostukseni kimmokkeena. Perehdyttyäni jo usean vuoden ajan Krohnin sukuun ja etenkin Aino Kallakseen (os. Krohn), olen halunnut paneutua tähän unohdettuun sisareen, joka avaa uusia näkökulmia myös muiden sisarten tarkastelulle. Tämän artikkelin kannalta tärkeää on, että Aune Krohnin ”kohtuuton kohtalo” avaa kiehtovan näköalan naisten uskonnollisuuden tarkastelulle. Hän oli yksi niistä monista 1900-luvun taitteen sivistyneistönaisista, jonka elämää määrittä syvä kristillinen vakaumus. Tavoitteenani on osoittaa, että syvästi uskonnollisen naisen elämä saattoi olla aktiivista ja naisten elämänpiiriä avartavaa.

Lähtökohtia naisten uskonnollisuuden tarkastelulle

Sukupuolinäkökulmasta uskonnon ja uskonnollisuuden voi katsoa sisältävän ristiriitaisia elementtejä. Useissa tutkimuksissa toistuu ajatus siitä, kuinka uskontoa voi naisten toiminnan kannalta tarkastella yhtäältä kahlitsevana, mutta toisaalta toiminnan ja itsen erittelyn kenttiä avanneena tilana. Suhteessa naistutkimuksessa pitkään ja hartaasti problematisoituun yksityinen/julkinen -jaotteluun uskonto näyttäytyy kiinnostavana. Uskonnollinen kokemus voidaan samaan aikaan nähdä hyvin intiiminä ja hyvin julkisena. Uskonnolliset naiset ovat toimineet monilla julkisilla ja puolijulkisiksi luonnehdittavilla alueilla, puhuneet, kirjoittaneet, olleet osallisina uskonnollisissa rituaaleissa ja yhteisöissä ja vaikuttaneet, toisin kuin ehkä muilla elämänalueilla on ollut mahdollista.³

Niin kristillinen traditio kuin siihen kohdistunut tutkimuskin kirkkohistorian, teologian ja laajemmin historian tutkimuksen piirissä on pitkään ollut miehistä. Uskonto ja uskonnollisuus on tutkimuksessa liitetty elämän julkiseen puoleen, valtaan, valtioon ja kirkkoon, jolloin naisten uskonnollinen toiminta on usein esitetty näkymättömänä ja epävirallisena.⁴ Sosiaali- tai mentaalihistorialliset kysymyksenasettelut ovat saaneet odottaa pitkään. Kuten Marjo Kaartinen huomioi, vasta aivan viimeaikainen tutkimus on ottanut kulttuurihistoriallisen analyysin kohteiksi arkipäivän uskonnollisen kokemuksen, tavallisten ihmisten asenteet ja käytännöt.⁵ Tämä on tarkoittanut myös sitä, että uskontoon on vasta viimeisen parinkymmenen vuoden aikana alettu kiinnittää huomiota sukupuolinäkökulmasta. Tämä on tapahtunut lähinnä keskiajan ja uuden ajan alun naisiin kohdistuneessa tutkimuksessa.⁶ Sen sijaan uudemman ajan, etenkin 1800-luvun ja 1900-luvun sukupuolihistoriallinen (kuten muukin) tutkimus on pitkään sivuuttanut kysymyksen uskonnon merkityksestä ihmisten elämässä ja kulttuurisissa prosesseissa. 1800-lukua on enemminkin painotettu maallistumisen vuosisatana, jolloin uskonnollista kulttuuria mursi yhtenäiskulttuurin hajoaminen ja uudenlaisten yhteiskunnallisten liikkeiden esiinnousu. Modernin yksilön elämään ei uskonnollisuus ole tutkijoiden tulkinnoissa liittynyt.

Kansainvälisessä tutkimuksessa kiinnostus modernin ajan naisten uskonnollisuuteen alkoi näkyä 1980-luvun loppupuolella. Pohjoismaisessa naishistoriantutkimuksessa tämä on tullut esiin vasta viime vuosien kuluessa. Suomessa jonkinlaisia pioneereja 1800-1900 -luvun naisten ja

uskonnon välisen suhteen pohtimisessa ovat olleet kirkkohistorioitsijat Maija Rajainen ja Ruth Franzén sekä kirkkososiologi Eila Helander.⁷ 1990-luvun puolimaissa ja sen jälkeen tähän teemaan ovat tarttuneet historian tutkimuksen puolella Irma Sulkunen ja Anne Ollila etenkin muutamien 1800-luvulla eläneiden naisten elämäkertojen kautta.⁸ Sulkunen pureutuu viimeisimmässä tutkimuksessaan erityisesti herätysuskonnollisuuden kysymykseen. Hän on ottanut tarkastelunsa lähtökohdaksi Liisa Eerikintyttären, joka 1756 koki Kalannissa uskonnollisen herätyksen ja aiheutti kokemuksellaan herätysliikkeiden voimallisen esiin nousemisen Länsi-Suomessa, mistä se levisi myös muualle Suomeen. Sulkunen tuo esiin kuinka herätysliikkeiden kehitys oli aina 1800-luvun alkuun asti leimallisesti naisjohtoista. Liikkeiden organisoituessa ja hierarkisoituessa tilalle alkoi tulla hengellisiä isiä, jotka syrjäyttivät hurmokselliset naiset. Sulkunen näkee, että naiset ja heidän edustamansa ekstaattisuus suljettiin pois kansankirkon vallan ytimestä ja heidän uskonnollisuutensa asettui vastakkain hyväksytyn kansallisen uskonnollisuuden kanssa. Sulkunen tulkitsee, että tämän ”hengellisen äitiyden kauden” päätyttyä naiset alkoivat kanavoida uskonnollista aktiivisuuttaan ennen muuta yhteiskunnallista äitiyttä ajaviin, moderniin kansalaisyhteiskuntaan kuuluviin kristillisiin naisjärjestöihin. Ekstaattisia naisjohtajia oli kuitenkin pitkin 1800-lukua olemassa.⁹

Ruotsissa 1999 ilmestynyt Inger Hammarin tutkimus ruotsalaisen varhaisen naisasialiikkeen ja uskonnon välisistä suhteista on merkittäväällä tavalla avannut tutkimuskenttää. Hammar esittää, että sukupuolihistoriaa on vaivannut uskontosokeus siinä missä aiempaa historian tutkimusta sukupuolisokeus. Hän halusi analyysillään emansipaation ja uskonnon välisistä suhteista osoittaa, että luterilainen sukupuolikäsitys oli olennainen 1800-luvun Ruotsissa ja että se leimasi voimallisesti myös monien ensimmäisen sukupolven naisasialiikeaktivistien ajattelua ja toimintaa. Aiemmassa naisasialiiketutkimuksessa emansipaatio on hänen mukaansa ennen muuta kytkeyty maallistumisprosessiin.¹⁰ Tosin Suomessa Maija Rajainen analysoi artikkelissaan jo 1978 naisasialiikkeen sisällä ilmenneitä erilaisia näkemyksiä naisasian suhteesta uskontoon ja kirkkoon. Rajainen kävi myös läpi keskustelua, jota 1800-luvun lopulla käytiin naisen asemasta kirkon sisällä ja kirkollisissa viroissa.¹¹ Selkeän avauksen pohjoismaiseen tutkimukseen tällä kentällä ovat tehneet Tanskassa 1999 järjestetty Pohjoismainen naishistorioitsijoiden tapaaminen¹² sekä syk-

syllä 2000 ilmestynyt Pirjo Markkolan toimittama *Gender and Vocation. Women, Religion and Social Change in the Nordic Countries, 1830-1940*, jossa ensimmäistä kertaa luodataan pohjoismaisten naisten sosiaali- ja kulttuurihistoriaa uskonnon näkökulmasta. Nämä tutkimukset näyttävät konkreettisesti, miten monenlaisia merkityksiä ja tiloja uskonto on naisille tarjonnut. Uskonto on voinut toimia naisille niin emansipaation puolustuspuheena kuin sen esteenä.

Artikkelillani osallistun keskusteluun naisten ja uskonnon välisistä suhteista. Tartun kysymykseen yhden naisen elämänhistorian avulla ja pyrin nostamaan siitä esiin elementtejä, jotka olivat olennaisia ja merkityksellisiä uskonnollisen naisen elämässä. Tarkastelen Aune Krohnin uskonnollisuutta ennen kaikkea siitä näkökulmasta, minkälaisia toiminnan muotoja se hänelle avasi, miten hän eli aktiivisesti ja moninaisesti uskonnon eri kentillä.

Tarkasteluni pohjana on Aune Krohnin laaja arkistomateriaali, joka käsittää hänen kirjeensä sisarilleen, Aino Kallakselle ja Helmi Krohnille sekä mittavan määrän hänen käsikirjoituksiaan, puheitaan, muistiinpanojaan ja muuta biografista materiaalia. On kiinnostavaa, että Aune Krohn säilytti tarkkaan kaiken työtänsä koskevan materiaalin.¹³ Koska yhtenä lähtökohtanani on purkaa Aunesta luotua kuvaa, kommentoin artikkelissani myös muiden hänestä kirjoittamia kuvauksia. Anna-Liisa Rekolan lisäksi Aunesta on aiemmin kirjoittanut Aino Kallas muistelmateoksessaan *Kolmas saattue kanssavaeltajia ja ohikulkijoita* (1947), jossa hän on omistanut sisarelleen luvun ”Eräs kaunis ihmissielu”. Salme Setälän teoksesta *Levoton veri* (1966), jossa hän tarkastelee äitinsä Helmi Krohnin ja isänsä E. N. Setälän elämää ja heidän sukutaustaansa, löytyy useita mainintoja myös Helmi Krohnin nuorimmasta sisarpuolesta.

Sukulaisten muistelmista avautuva kuva Aune Krohnista kertoo osuvasti siitä, miten uskonnolliseen naiseen ja kristilliseen toimintaan on suhtauduttu. Kallaksen kuvaus sisarestaan on lämmin, ehkä siinä on aistittavissa huonoa omaatuntoakin Aunen kohtalosta perheessä. Artikkelin aluksi lainattu Rekolan luonnehdinta on empaattinen, mutta lyhyt ja yksiselitteinen. Setälä sen sijaan valottaa Aunen persoonaa monitahoisemmin ja tarkkanäköisemmin, joskin vain muutaman kerran ja lyhyesti. Hän esimerkiksi puhuu arvostavasti Aunen työhalusta, jossa oli hänen mukaansa selvää krohnilaista otetta elämään ja huomioi ne toiveet, joita Aunella kenties elämänsä suhteen oli, mutta jotka eivät koskaan päässeet

toteutumaan. Lukija päätyy kysymään, onko niin, että uskonnollisuuteen pohjautuvalla toiminnalla ei ole nähty laajempaa merkitystä ja tarkoitusta, vaan Aunea on lähinnä tulkittu yksinäisenä, syrjäänvetäytyneenä ja onnettomana naisena. Vaikka uskonnollisuus sinänsä on ollut hyväksyttävää, on toimintaa uskonnon kentillä ollut ilmeisen vaikea tarkastella merkityksellisenä suhteessa yhteiskuntaan, puhumattakaan julkisena tai emansipatorisena. Tarkastelemalla yhtä uskonnollista naista voimme siis tavoittaa jotain laajempia merkityksiä ja käsityksiä siitä, millaisena naisten uskonnollinen toiminta on näyttäytynyt.

Näin ollen artikkelillani on kaksitahoinen tehtävä: yhtäältä tarkastella naisen ja uskonnon välistä suhdetta ja toisaalta purkaa sitä biografista kuvaa, joka Aunesta on syntynyt. En kuitenkaan halua kirjoittaa ”kurjuushistoriallista” katsausta unohdetun ja syrjäytetyn naisen elämään tai luoda myöskään sankaritarinaa. Pyrin lähestymään Aune Krohnin uskonnollisuutta hänen omasta itseymmärryksestään käsin, ja silloin siihen olennaisesti kuuluvat myös elämän vaikeat puolet, hiljaisuuden, masentuneisuuden ja epäilyn hetket, jotka hänen elämäänsä määrittivät.

Aune Krohnin uskonnollinen ajatusmaailma ja toiminta määrittyi kristillisyyden periaatteiden mukaan ja evankelis-luterilaisen kirkon ja seurakuntatoiminnan puitteissa, vaikka siitä on löydettävissä myös muunlaisia piirteitä, joihin palaan tuonnempana. Uskonnollisuudella tarkoitetaan tässä syvää hengellistä vakaumusta, joka määrittää ihmisen elämäntapaa kokonaisuudessaan. Tällöin uskonto ei ole irrallaan muista arkipäivän käytännöistä, vaan se kietoutuu jokapäiväiseen elämään ja muotoutuu elämän käytännöissä. Tällainen lähestymistapa on nostettu esiin David Hallin toimittamassa artikkelikokoelmassa *Lived Religion* (1997). Käsitteellä ’eletty uskonto’ teoksen kirjoittajat korostavat uskontoa osana jokapäiväistä elämää, jolloin tavoitteena on ottaa vakavasti ihmisten arkinen itseymmärrys ja kokemus. Eletty uskonto avaa pohdintoja siihen, mitä uskonto ylipäättään on ja mitä uskonnollisuus tarkoittaa – tällöin emme voi lähteä liikkeelle etukäteen tarkasti rajattujen käsitteiden ja käsitysten varassa. Kirjoittajat painottavat tarkastelevansa uskontoa sellaisena kuin se muotoutuu ja koetaan jokapäiväisessä elämässä erilaisten käytänteiden ja ihmisten vuorovaikutuksessa. Tutkimusote tulee näin hyvin lähelle kulttuurihistoriallista ymmärrystä yksilön sijoittumisesta historiallisiin prosesseihin. Tutkimussuuntauksessa ollaan kiinnostuneita uskonnollisista käytänteistä, joita ei voi ymmärtää irrottamalla ne merki-

tyksistä, joita ihmiset itse ovat niille antaneet. Robert Orsi huomioi, kuinka uskontoa on liian pitkään tarkasteltu suljettuna ja staattisena ilmiönä, jolloin monet tekstit ja toiminnot on jätetty huomiotta tai trivialisoitu. Keskeiseksi tulisi sen sijaan nostaa uskonnon paikallisuus ja ajallisuus, moninaisuuden ja muuttuvuuden elementit.¹⁴

En lähde tavoittelemaan kokonaisuymmärrystä Aune Krohnin ”todellisista” uskonnollisista kokemuksista, vaan tavoitteenani on hahmottaa niitä merkityksiä, joita hän itse antoi uskonnollisuudelleen ja toiminnalleen eri teksteissään. Naiset ovat antaneet uskonnollisille ja yhteiskunnallisille toiminnoilleen merkityksiä sellaisin tavoin, joilla me emme kenties niitä tulkitsisi. Kun asetan lähtökohdakseni naisten kokemusten vakavasti ottamisen, pyrin olemaan herkkä naisten uskonnollisuudelle ja heidän tavoilleen ”elää uskontoa”.¹⁵ Haluan tuoda esiin monivivahteisen kuvan uskonnollisen naisen elämästä, jolloin tärkeää on elämäntavan ja uskonnollisuuden näkeminen kulttuurihistoriallisina – Aune Krohn eli ajassaan ja tarttui omalla tavallaan niihin aikansa kysymyksiin, jotka katsoi tärkeiksi.

Sivistyneistöperheen tytär

Aune Krohn oli nuorin kansanrunouden professori, suomalaisuusmies ja runoilija Julius Krohnin lapsista. Krohnien suku oli tullut Suomeen 1800-luvun alkupuolella, jolloin Julius Krohnin isä Leopold Krohn, alun perin saksalaista sukua, siirtyi Suomeen Pietarista. Krohnit olivat osa suomalaista 1800-luvun lopun fennomaanista sivistyneistöä, jolle kansallisen identiteetin luominen oman työn ja toiminnan kautta oli tärkeää. He kuuluivat Helsingin pieneen kulttuurisivistyneistön yhteisöön, jonka elämänpiiri koostui yliopistomaailmasta, kirjallisesta ja teatterimaailmasta sekä seurustelusta muiden kulttuurisukujen kuten Järnefeltien kanssa. Talvet he asuivat Helsingissä ja kesät maalla suvun huviloilla.¹⁶

Julius Krohn avioitui 1862 ruotsalaisen sivistyneistöperheen suomenmielisen tyttären Emma Nybergin kanssa. He saivat kolme lasta, Kaarlen, Ilmarin ja Helmin. Perhe koki raskaan iskun, kun nuori äiti kuoli 37-vuotiaana 1875 Helmin ollessa vain nelivuotias. Julius avioitui seuraavana vuonna uudestaan Suomalaisen tyttökoulun ensimmäisen johtajattaren, opettaja ja lastenkirjailija Minna Lindroosin kanssa. Perheeseen syntyi vielä kaksi tyttöä Aino ja Aune. Perheen elämää järkytti isän kuolema 1888 purjeveneonnettomuudessa. Aino ja Aune menettivät isänsä lähes yhtä varhain kuin Helmi oli menettänyt äitinsä. Vanhemmista veljistä

tuli isän korvikkeita, etenkin kun Minna Lindroos, joka jo aiemmin oli ollut sairaalloinen, menetti elämänhalunsa eikä koskaan toipunut miehensä kuolemasta. 1900-luvun taitteesta kuolemaansa 1917 asti Minna Lindroos sairasti vakavaa hermotautia ja raskasmielisyyttä¹⁷. Aino ja Aune menettivät siis pitkälti myös äitinsä ja turvallisen lapsuuden ja nuoruuden.

Perheen lapset kasvoivat nuoresta pitäen kirjalliseen kulttuuriin, suomenmielisyyteen ja samalla kosmopoliittisuuteen – he osasivat kotikielensä suomen lisäksi ruotsia, saksaa, ranskaa ja englantia. Lapset valitsivat myös ammattinsa kirjallisen ja älyllisen kulttuurin kasvatteina. On syytä huomioida, että paitsi perheen isä, myös molemmat äidit olivat koulutettuja ja kirjallisia ihmisiä. Pojista tuli yliopistomiehiä, mutta tytöt päätyivät epävarmemmille aloille eri tavoin kirjoittavina naisina. Tytöt kävivät suomenkielistä tyttökoulua, mutta kukaan heistä ei ylioppilaaksi asti, mikä olisikin ollut tuona aikana vielä harvinaista. Helmi kävi talous- ja käsityökoulua, joskin ensisijaisesti perheessä katsottiin, että hänen roolinsa vanhimpana tyttärenä oli olla apuna kotona. Aino lopetti koulunkäynnin vuotta ennen viimeistä luokkaa (päätökseen vaikutti paitsi halu kirjallisuudelle myös vakava sairastuminen). Aune suoritti ainoana tyttökoulun jatkoluokat. Kaarle seurasi isänsä jalanjalkia kansanrunouden tutkijana ja toimi professorina sekä merkittävänä tieteenalansa kehittäjänä 1900-luvun alun Suomessa. Ilmari työskenteli musiikkitieteen professorina ja oli myös säveltäjä. Molemmat miehistä avioituivat ja saivat lapsia, Kaarle Helena Cleven kanssa ja Ilmari ensin Emilie von Dittmanin kanssa ja tämän kuoltua kirjailija Hilja Haahdin kanssa. Tytöistä Helmi avioitui 1891 kielitieteilijä E. N. Setälän kanssa ja sai neljä lasta. Pariskunta kuitenkin erosi 1913, ja Helmi jäi lastensa yksinhuoltajaksi. Aino avioitui 1900 virolaisen kansanrunouden tutkijan, Kaarle Krohnin oppilaan Oskar Kallaksen kanssa, sai viisi lasta, loi ammatin kirjailijana ja sai sisarista eniten tunnustusta urallaan. Aune Krohn oli ainoa sisaruksista, joka ei avioitunut – hänen elämänsä kulki muutenkin hyvin erilaisia polkuja kuin muiden sisarusten.

Krohnin sisarten välisestä dynamiikasta kertoo jotain Salme Setälän luonnehdinta. Hänen tulkinnassaan Aino nostetaan esiin perheen hemmoteltuna, lahjakkaana tyttönä, joka oli äitinsä erityisen huomion keskipiste. Helmin rooliin vaikutti tytärpuolen asema, häntä kuten perheen nuorimmaista Auneakaan ei hyväksytty perhepiirissä lahjakkaaksi.¹⁸ Tyttöihin kohdistuva kannustus oli siis erilaista, mikä eittämättä vaikutti heidän uravalintoihinsa ja siihen, miten he itsensä näkivät.

Uskonnollinen herääminen

Aune Krohn poikkesi sisaristaan siinä, ettei hän nuoresta lähtien haaveillut kirjoittamisesta tai kirjailijan ammatista kuten Helmi ja Aino. Sen sijaan, kuten Aino Kallas pienessä sisarestaan kirjoittamassa muotokuvassa toteaa, Aunen kiinnostus kohdistui Ilmari-veljen tapaan musiikkiin ja soittamiseen. Kirjoittamisen roolista Aunen elämässä kertovat myös hänen omat luonnehdintansa. Tehdessään jo aktiivisesti työtä kirjallisuuden alueella runoilijana ja kääntäjänä, Aune kirjoitti sisarelleen Ainolle kaipaavansa yhtä ehyttä, ristiriidatonta elämäntehtävää:

ehjyydestä olisin valmis uhraamaan kirjalliset työni, joihin minulla ei ole sitä halua kuin sinulla, uhrata, vain saadakseni tietoisuuden että suoritan kunnolla sen, mikä minulla on tehtävänä ja päästäkseni vapaaksi ristiriidasta¹⁹.

Jo aivan nuoresta Aune näki persoonansa ja mahdollisen tulevan elämäntehtävänsä hyvin erilaisena kuin sisartensa elämänsfäärin. Hän oli syrjäänvetäytyvä, hiljaista elämää kaipaava, ja jopa pelkäsi sisariaan silloin kuin nämä näyttäytyivät julkisemmassa roolissaan: ”Sinä ja Aino, te olitte kauniita ja lahjakkaita, te osasitte olla ja käyttäytyä. Kun minä teitä katselin, sulivat minun vähäisetkin taitoni”.²⁰ Aunen haaveet ammatista kytkeytyivät toisten auttamiseen ja kristilliseen työhön, hän haaveili diakonissan tai sairaanhoitajan työstä. Diakonissan työstä olikin 1800-luvun mittaan tullut yksi varteenotettava mahdollisuus nuorille naisille, jotka halusivat sitoutua toisten ja Jumalan palvelemiseen. Se oli ensimmäinen virka, mikä naisille suotiin kirkon piirissä. Diakonissakoulutus antoi naisille mahdollisuuden myös jonkinlaiseen teologiseen koulutukseen, mihin muuten ei ollut mahdollisuutta. Diakonissaksi pyrkijän oli kuitenkin vakuutettava oman kutsumuksensa vakavuus ja aitous koulun johtajattarelle, kevyin perustein sinne ei päässyt.²¹ Aunen kohdalla haave toisten ihmisten auttamisesta liittyi sosiaaliseen heräämiseen, vähempiosaiten tilanteen ymmärtämiseen, jonka Aune sanoo kokeneensa alle parikymmenvuotiaana ja leimanneen olemistaan. Aune toteutti tätä katsomustaan toimimalla muun muassa köyhien äitien ja kodittomien hyväksi järjestettävässä toiminnassa Helsingissä²². Tällä sosiaalisen tilanteen ymmärtämisellä oli Aunen mukaan suuri merkitys hänen aikuisiällä tapahtuneelle uskonnolliselle heräämiselleen. Sillä oli keskeinen rooli Aunen näkemyksessä hyvästä uskonnollisuudesta.²³

Aune Krohnin uskonnollisuuden perustaa voi hahmottaa lapsuudesta

asti. Hän oli kristillisiä kasvatuseriaatteita edustaneen sivistyneistöperheen tytär. Kuten Anne Ollila on tutkimuksissaan huomoinut perustui lasten kasvatukseen 1800-luvulla kolmelle kasvatuseriaattele: säädynmukaisuudelle, sukupuolen mukaisuudelle ja uskonnollisuudelle. Uskonnollisuus liittyi vahvasti etenkin tyttöjen kasvatukseen, sillä he olivat pidempään kotona saamassa oppia äidiltä. Uskonnollisen kasvatuksen peruspilareiksi nostettiin kuuliaisuus ja nöyryys, Jumala nähtiin niin turvana ja lohtuna kuin ankarana valvojana. Ollilan mukaan naisten uskonnollisuus perustui nimenomaan tälle tradition siirtymiselle äideiltä tyttäriille.²⁴

Tutkijan olisi helppo tulkita Aunen uskonnollisuutta tältä samalta pohjalta. Minna Krohn (samoin kuin Emma Krohn) kasvatti tyttärensä 1800-luvun tyttöjen kasvatuksen mukaisesti kristillisesti. Myös Julius Krohn oli uskonnollinen, vakaumus liittyi olennaisesti fennomaaniseen maailmankatsomukseen – samaan tapaan kuin uskonnollisessa retoriikassa fennomaanit puhuivat kamppailusta ja kilvoituksesta ja pyrkimyksestä ideaaliin ihmisyyteen.²⁵ Yhtäläillä kuin Aune myös Aino ja Helmi pohtivat nuoruudessaan paljon uskonnollisia kysymyksiä.²⁶ Uskonto olikin useimmiten itsestäänselvä osa sivistyneistötyttöjen elämää.

Aunen uskonnollinen herääminen näyttää kuitenkin vahvasti omalla valintana, ei itsestäänselvytenä, vaan jonain, mikä löydettiin itse. Vanhuuden kirjeissään hän muutaman kerran palaa uskonnollisuutensa varhaisiin heräämishetkiin, jossa äidillä ei hänen mukaansa suinkaan ollut merkittävää roolia. Aune sanoo olleensa jo lapsena uskonnollinen erityisesti vanhan keittäjän kanssa käymiensä keskustelun johdosta:

Katrina oli aito. Häneltä minä imin sieluuni Jumalan ikävää. Istuin keittiössä ja luin hänelle hänen evankeelisia lehtiään ja Taavetin huoneen herraa ja lauloin Siionin kannelta (ei Siionin virsiä, joka on heränneitten)²⁷.

Äitinsä uskonnollisuudesta Aune ei sano tietäneensä juuri mitään, ja hän pohtii sitä vasta vanhuuden kirjeissään: ”Hänen uskonnollisuutensa ei ollut ’expressing’. Ei hän koskaan keskustellut, ei kysellyt”²⁸. Minna Krohn ei siis puhunut omasta uskonnollisuudestaan lastensa kanssa eikä tuonut julkii omia ajatuksiaan, vaikka kyllä antoi tyttärelleen Raamatun, mikä kuului sivistyneistötyttöjen lukemistoon lähes automaattisesti. Tyttärelle äidin uskonnollinen pohja avautui vasta muutamien äidiltä jääneiden teosten sekä muutamien tämän runojen kautta. Niistä Aune päättelee äidillä olleen myös vahvemman uskonnollisen kautensa, ja toteaa tämän seurustelleen vapaakirkollisten kanssa, mistä ei tyttären mukaan kuiten-

kaan äidin mielipiteissä ja kasvatustähtäyksissä ollut havaittavissa kaikuja.²⁹ Siinä, miten voimakkaasti Aune erotti itsensä ja oman henkisen kehityksensä äidistä voi havaita vaikutusta vaikeasta suhteesta psyykkisesti sairaaseen äitiin. Kirjeistä on luettavissa ristiriitainen ja käsittelemättömän suhde omaan äitiin. Tämä jää pitkälti vieraaksi ja tuntemattomaksi tyttärelleen. Lainatakseni Päivi Lappalaisen sanoja äiti-tytär -suhteen vaikeudesta, suhde tuntuu mahdollistuvan Aunelle vain ”samastumisen pelkona ja tuskallisena eroamisena”.³⁰

Aune sijoittaa aikuisiän uskonnollisen etsintänsä alun äidin sairastumisen kynnykselle, ollessaan itse parikymmenvuotias. Minkälaista Aunen uskonnollisuus sitten oli? Onko hänen uskonnollista heräämistään mahdollista paikantaa johonkin tiettyyn uskonnolliseen liikkeeseen tai käytäntöihin? Vastaus ei ole yksiselkoinen, ja haen sitä koko artikkelin mittaan. Vaikka Aunen uskonnollisuus kytkeytyi luterilaiseen kirkkoon ja hän painotti myöhemmissä teksteissään aktiivista seurakuntalaisuutta, kertoo hän varhaisen hengellisen kehityksensä kulkeneen irrallaan kirkosta. Kirjeessään Ainolle Aune kertoo omasta etsimisen ajastaan: hän kuvailee eksymistään kadulta metodistien kokoushuoneeseen kuulemaan puhetta sekä osallistumistaan Nuorten Naisten Kristillisen Yhdistyksen (NNKY) kuoroon vailla sitä uskonnollista vakaumusta, mitä muilla jäsenillä oli. Aunen mukaan hänen etsintänsä päättyi 1908, kun hän ollessaan Keuruulla parantolassa eksyi lestadiolaisten seuroihin. Kuultuaan yksinkertaisen maallikkosaarnan hän koki löytäneensä sen, mitä oli etsinyt:

Tämä oli minulle vuosikautisen etsinnän löytöhetki. En vielä kukaan ymmärrä paljoa, mutta siitä alkoi tämä uusi taival. Tulin tätä tietä saamaan, mitä kirkon dogmit julistavat. Kukaan ei ollut mukana, kukaan ei pakottanut koskaan, ei kysynyt mitä ajattelen. Kaikki aukeni sisältäpäin etsivälle ja kolkuttavalle.³¹

Aunen muutamia kirjeitä Ainolle vuodelta 1945 ovat lähestulkoon ainoita lähteitä, joista voin lukea Aunen varhaisen uskonnollisen kehityksen piirteitä. On tärkeää ottaa huomioon, että nämä ovat vanhenevan naisen muistelua, jossa oma uskonnollinen herääminen asetetaan tiettyyn kontekstiin ja siitä luodaan tietty tarina. Se, miten kaikki todellisuudessa tapahtui nuoren Aune Krohnin elämässä, mitä hän tunsi, ajatteli ja etsi jää peittoon ja tulkintani muotoutuu näiden Aunen sanojen pohjalta.

Tämän kertomuksen kautta vaikuttaa siltä, että Aunen uskonnollisen heräämisen pohja siis löytyykin muualta kuin suoranaisesti kristillisen kasvatuksen ja kirkon ohjauksesta. Hän ei epäroinyt hakea virikkeitä us-

konnolliselle etsimiselleen luterilaisen kirkon ulkopuolelta. Aunelle uskonnolla tuli olemaan merkityksellisempi rooli, kuin mitä sille 1800-luvun lopun sivistyneistöperheessä yleensä tarjottiin. Tässä mielessä Aunen uskonnollisessa heräämisessä oli piirteitä herätysliikkeille ominaista uskonnollisuudesta, jossa usko tuli itse löytää. Se oli henkilökohtainen päätös, joka määrätti koko elämäntapaa. Kuitenkin Aune aina erotti itsensä herännäisliikkeille ominaisesta tunnepitoisesta hurmuksesta, ekstaattisuudesta, johon myös nationalistinen liike 1800-luvun mittaan Suomessa teki pesäeroa. Luterilaisen kirkon rooli kansakunnan synnyttämisessä ja kansalaisten kasvattamisessa oli keskeinen eikä siihen sopinut hallitsematon hengellinen käytös.³² Aunenkin uskonnollinen herääminen ja toiminta on syytä nähdä suhteessa kansalliseen luterilaisuuteen. Hän oli fennomaanisessa ympäristössä kasvanut, ja toteutti myös omassa elämässään kansanvalistuksen ihanteita uskonnollisuutensa kautta.

Uskonto näyttäytyy Aunen elämässä ennen muuta intellektuaalisena etsimisenä ja pohdintana. Tähän liittyi Aunelle ominainen maallikkouden arvostaminen, joka piti sisällään dogmaattikojen ja tieteellisten teosten lukemisen, uskonnon tarkastelemisen älyllisesti. Aunelle uskonto ei ollut ”pelkkää uskonnollista tunnelmointia ja hartautta”.³³ Tämä ei kuitenkaan tarkoita sitä, etteikö usko olisi hallinnut myös tunnetasolla hänen elämäänsä, siitä löytyi turva elämän vaikeina hetkinä ja usein myös selitykset elämän käsittämättömiltä tuntuviin ulottuvuuksiin.

Aunen kokema lapsuuden kodin ulkokohtainen uskonnollisuus ja äidin oman uskonnollisuuden näkymättömyys oli taustalla siihen, miksi Aune ei katsonut saavansa aikuisena kaukupohjaa perheestä uskonnollisille pohdinnoilleen. Hän tunsu eron lapsuudenperheeseensä uskonsa voimakkuudessa ja kokonaisvaltaisuudessa eikä löytänyt kaipaamaansa keskustelukumppania. Uskonnollisuus synnytti etäisyyttä suhteessa sisariin, vaikka välit olivat läheiset. Aune koki eroavansa liiaksi sisartensa ajatusmaailmasta. Useista 1910-luvun kirjeistä käy ilmi, että hän myös koetti todistaa uskostaan, julistaa sisarilleen ja saada heidät löytämään elämäänsä uskon. Helmille kirjoitetussa kirjeessä hän pohtii:

Sitten kysyt uskontoasiasta. Niin, en minä sinua ateistiksi ole arvellut, toiselta puolen en ole tiennyt, miten paljon olit todella ajatellut ja taistellut, miten syvät juuret oli vakaumuksellasi. En voi kuitenkaan kieltää, että se kysymys on tehnyt minut ehkä hiukan jäykäksi, ei siksi, että olisin Sinua tuominnut, vaan siksi, että minusta tuntui, että minun vakaumustani pidettiin halpana, huonompana, tuhmana. Ja minä en mielelläni olisi tahtonut, että Sinä olisit pitänyt

minua ja minunlaisiani ylen ahtaina, ihmisiä ja elämää käsittämättöminä. Ja niin minä sitten pelkään sinun seurassasi rohkeuden puutteesta antavani perään siinä, missä minun ei olisi tullut, ja minun oli paha olla. Mutta sehän ei ollut sinun syysi, vaan minun vakaumukseni tai käsitykseni epäselvyyden ja epävarmuuden, sillä luja, iloinen vakaumus on rohkea eikä pelkää. Se tietää myös mitä tahtoo ja käsittelee rohkeasti elämää ja maailmaa ilmiöineen omalta kannaltaan.³⁴

Aunen ankaruus itseään ja uskonnollista vakaumustaan kohtaan käy tästä, kuten monista myöhempienkin vuosien teksteistä ilmi. Hän ei kokenut saavuttaneensa oikeaa, hyväksyttävää uskonnollisuutta. Ihanteet olivat korkeat, ne loivat eroa muiden läheisten ajatusmaailmaan, mutta yhtäläillä aiheuttivat alemmuudentunnetta Aunelle itselleen. Usko ei ollut helppoa tai itsestäänselvää, se kaipasi tukea ja hyväksyntää. Kotonaan Aune tunsii olevansa vakaumuksensa kanssa yksin. Hän olisi halunnut jakaa ajatuksiaan läheisimpiensä kanssa, mutta katsoi, että "[M]inä ainaakaan en ole missään niin halpana pidetty kuin siellä, missä on lähin työmaani – omassa kodissani"³⁵.

Kiinnostavaa kuitenkin on, että uskonto näyttää olleen tärkeä elementti kaikille Krohnin sisaruksille. Perheen pojista varsinkin Ilmari oli hyvin uskonnollinen, Aune näki tämän uskon vahvuuden jopa ihmeteltävänä – Aunen omaan uskoon kun kuuluivat myös epäilyn vaikeat hetket.³⁶ Ilmari myös avioitui vahvasti uskonnollisen Hilja Haahdin kanssa. Kaarlesta löytyi Aunen sanojen mukaan lämmin uskonnollinen puoli. Helmi löysi vanhuudessaan väylän elämäntapojensa spiritualismista³⁷. Ainin kohdalla uskonnolliset näkemykset näkyvät ennemminkin luonnon ja rakkauden pyhittämisessä sekä hänen teostensa symboliikassa ja raamatullisessa kielessä³⁸. Samanlaisessa aatteellisessa ympäristössä lapsuutensa viettäneet siis muokkasivat elämänsä hyvin eri suuntiin. Yhteiseksi piirteeksi voi nostaa vakaumusten ja elämäntapojen ehdottomuuden, oman tehtävän hakemisen, joka heidän kaikkien elämää leimasi. Tutkijan huomiota kuitenkin herättää se eron ja poikkeavuuden tunne, joka Aunen uskonnollisuuteen olennaisesti liittyy.

Elämän syrjässä

Aune tuli toteuttaneeksi haavettaan muiden auttamisesta hyvin eri tavalla kuin olisi voinut kuvitella. Aunen täysi-ikäistyessä ja äidin tilan huonontuessa muut sisarukset Kaarle-veljen johdolla päättivät, että Aunen tulisi naimattomana – ja ilmeisesti muutenkin luonteeltaan ja elämän-

katsomukseltaan “sopivana” – jäädä kotiin hoitamaan sairasta äitiä³⁹. Sisaret ja veljet olivat tässä vaiheessa jo tahoillaan naimisissa. Aune sitoutui kotiin ja äitiinsä lähes pariksimmeneksi vuodeksi – tällaisia kohtaloita ja ratkaisuja löytyy 1800-luvulta useita⁴⁰. Aunen elämä määrittyi äidin hoivaamisen ja vähitellen elannon tueksi löytyvän kirjallisen työn puitteisiin. Tämän aselman synnyttämistä ristiriidoista Aune myös aiemmin siteeraamassani kirjeessä puhuu. Aune elätti itseään ja osin myös äitiään ennen kaikkea kirjojen kääntämisellä sekä lasten- ja nuortenkirjojen ja runojen kirjoittamisella taloudellisesti ahtaassa tilanteessa. Tänä aikana Aune myös opiskeli ja oli töissä: 1900-luvun alkuvuosina hän toimi uskonnonopettajana Alli Nissisen valmistavassa koulussa, Sörnäisten kristillisessä opistossa sekä lastentarhaopettajaseminaarissa. Hän opiskeli itse Suomen Lähetyseuran naislähettikoulussa sekä piti yksityisoppilaita.⁴¹

Elämän moninaisten tehtävien yhteensovittaminen ja äidin hoitamisen raskaus tulee esille Aunen kirjeistä. Sävyt ovat usein yksinäisiä ja itseä moittivia; Aune toivoi voivansa valita äidin ja kodinhoidon tai kodin ulkopuolisen työn välillä, jotta taakka helpottuisi.⁴² Tehtävän raskaus käy viimeistään ilmi, kun Aune kesän 1916 alussa asettui lepäämään Nummelan parantolaan hoitamaan hermojaan. Aune viipyi Nummelassa seuraavaan kevääseen asti. Elämän järjestelyt saivat käänteä, kun Minna Krohn kuoli maaliskuussa 1917 eikä Aunen tarvinnut palata äitinsä hoitajaksi.

Pienellä perintösummalla Aune toteutti haaveensa ja osti itselleen talon Hattulan Parolasta, maaseudulta, jonne oli kaivannut. Juhannuksena 1917 Aune kertoo riemuissaan kirjeessä omistavansa “huvilan”, Toivola nimeltään⁴³. Kiintoisaa tässä käänteessä on paitsi se, että Aune vetäytyi hyvin syrjäiseen paikkaan elämään, myös se, että hän muutti sinne hyvän ystävänsä Liisa Tarvon kanssa. Aune ja Liisa olivat tutustuneet NNKY:n toiminnassa vuoden 1913 aikana. Liisa toimi jonkin aikaa yhdistyksen sihteerinä. Raumalta kotoisin ollut Liisa Tarvo oli ilmeisen eteenpäinpyrkivä nainen; hän opiskeli yliopistossa, mutta maisterintutkinto jäi suorittamatta, kun hän sairastui keuhkotautiin. Liisa oleili Nummelan parantolassa samaan aikaan kuin Aune, joten ystävättäret tukivat toisiaan sairastumisen keskellä. Osin Liisan sairaudesta johtuen Aunen oli helppo tehdä päätös maalle muuttamisesta ja Liisan kutsumisesta asuintoveriksi. Toivola nimittäin sijaitsi edullisessa ilmastossa, jossa ajan lääketieteellisten käsitysten mukaan mäännyt raikastivat ilman keuhkotautipotilaalle parhaaksi mahdolliseksi. Tavallaan Aune siis jatkoi hoivaajan rooliaan

suhteessa Liisaan, vaikka ennen muuta Liisa oli aktiivinen ja Aunea ihmisten pariin vetävä henkilö, johon tämä tukeutui.

Aune oli jo varhaisissa kirjeissään puhunut kaipuustaan hiljaiseen, syrjäiseen elämään, ja nimenomaan luonnon keskelle. Hän näyttää viihtyneen maalla ja kirjeissä hän seuraa vuodenaikojen vaihtelua sekä kirjaa ylös luonnon tapahtumia.⁴⁴ Voidaan myös pohtia mikä merkitys Aunen uskonnollisuudella oli tälle maailmasta vetäytymisen kaipuulle. Uskonnollinen kutsumus ja vakaumus on usein määrittynyt nimenomaan tämän kautta, luostarilaitoksen elämäntapa sen huipentumana.⁴⁵ Aunen uskonnollisuudelle näyttäisi vetäytyminen ja itsekseen oleminen olleen oleellista. Aunen ratkaisua voi tulkita myös siltä pohjalta, miten hän koki vakaumuksensa aseman lapsuudenkodissaan. Kuten edellä on käynyt ilmi Aune kaipasi kotiinsa uskonsa mukaista henkeä sekä samoin ajattelevia ihmisiä, joiden kanssa olisi voinut jakaa omia ajatuksiaan. Toivolalan rakennuttaminen kertoo itsensä näköisen kodin luomisen tarpeesta, kodin rakentamisesta omaan identiteettiin ”sopivaksi”. Pohdiskelu ja itsensä analysointi, jota Aune usein kirjeissään harrasti, vaativat rauhaa ympärilleen. Erottautuminen muiden ihmisten elämäntavasta on usein toistuva teema: ”Minä luulen, näet, että meidän [Helmin ja hänen] maailmamme ovat niin etäällä toisistaan — Minun maailmani on yleensäkin niin etäällä ihmisistä, tavallisesta ihmiselämästä”⁴⁶. Kuitenkin kun Toivolalan elämää katsoo tarkemmin huomaa, etteivät Aune ja Liisa suinkaan eläneet pelkästään yksinäisessä hiljaisuudessa.

Aunen uskonnolliset tilat

Oman elämän rakentaminen Toivolalaan tuli merkitsemään Aunelle elämän muotoutumista entistä enemmän uskonnon ympärille. Parikymmentä vuotta kestänyt yhteiselämä samanhenkisen Liisan kanssa tiivisti elämänpiiriä, joka Aunelle oli kehittynyt nuoruudesta lähtien toiminnassa uskonnollisissa järjestöissä sekä kirjoittamisen ja suomentamisen saralla. Aune Krohnin uskonnollisen elämäntavan voi ajatella määrittäneen ja muotoutuneen usealla elämänalueella, jotka toki kaikki linkittyivät yhteen. Hänen uskonnollisuutensa rakentui yhteisöllisyyden, järjestötyön ja puhumisen sekä kirjoittamisen kautta.

Yhteisöllinen usko

Aunen uskonnollisuus muotoutui niin yksinäisyydessä kuin suhteessa muihin ihmisiin. Kuten edellä on tullut ilmi Aune näki elämänsä mielekkääksi hiljaisuudessa ja syrjäisyydessä, lähestulkoon erakkoudessa. Kuitenkin hänen uskonelämäänsä ja vakaumustaan määritti vahvasti myös yhteisöllisyys, joka näyttäytyi niin järjestötyössä kuin Toivolan elämämpiirissään. Jo nuorena koululaisena ja myöhemmin opettajana Aune oli ollut mukana kristillisessä ylioppilasliitossa, NNKY:ssä, Lähetysseurassa sekä jonkin aikaa Hilja Haahdin johtamassa kristillisessä taideyhdistys Kolmisoinnussa. Kahdenkeskinen elämä äidin kanssa sai Aunen hakemaan kontakteja ulkomaailmasta ja sopivaksi foorumiksi muotoutuivat nämä järjestöt, joista osa oli kristillis-siveellisiä naisjärjestöjä, osa taas miesjohtoisia järjestöjä. Lähetysseurassa toimiminen viittaa selkeään ammatilliseen suuntautumiseen, Aune haki pohjaa uskonnolliselle julistustyölleen tästä koulutuksesta. Tästä opiskelusta ei ole jäljellä enempää tietoja, joten arvailtavaksi jää, mihin Aune näillä muutaman vuoden opinnoillaan tähtäsi. Ainakin ne kertovat siitä, että julistajan rooli kuului hänen uskonnollisuuteensa olennaisesti. Tästä kertoo myös hänen myöhempi toimintansa.

Saapuessaan Parolaan Aune lähti toimimaan aktiivisesti Hattulan seurakunnan kristillisessä työssä. Hän oli myös kansakoulun johtokunnan jäsen ja mukana Hattulan kunnan kantakirjaston johtokunnassa.⁴⁷ Aunelle elämän syrjäisyys ei siis merkinnyt syrjäänvetäytymistä yhteisten asioiden hoidosta, hän halusi ottaa osaa ja näki itsellään tehtävän maaseudun elämämpiirissä, nimenomaan kirkon ja seurakunnan yhteydessä.

Toivolan talo näyttäytyy 1920- ja 30-luvuilla eräänlaisena Parolan hengellisen elämän keskuksena, jossa kokoonnuttiin niin kirjallisuuspiireihin, raamattupiireihin, keskustelutuokioihin kuin talvisodan aikana rintamamiehille pidettyihin hartaustilaisuuksiinkin. Yksi mielenkiintoisimmista naisten välisestä uskonnollisesta yhteisöllisyydestä kertovista materiaaleista koostuu kolmesta mustasta, ns. muukalaisten kirjasta 1930-luvulta. Nämä vihkot koostuvat Liisan ja Aunen perustamasta hengellisiä asioita pohtivasta naispiiristä, joka keskusteli mieltään askarruttavista uskontoon liittyvistä kysymyksistä niiden välityksellä. He lähettivät vihkoa toisilleen ja kukin kirjoitti siihen itseään pohdituttavia kysymyksiä. Ensimmäisessä kiertävässä vihkossa oli mukana Aunen ja Liisan lisäksi viisi naista: papin rouvia, opettajia ja konttoristi Helsingistä. Vihkot alkavat 5.3.1933. Vuosien mittaan mustakantisia vihkoja kertyi vajaa kolme, ja keskustelu jat-

kui vaihtelevalla kokoonpanolla viisi vuotta. Idea oli Liisan, joka kertoo ensimmäisen vihkon alkusanoissa jo kauemmin pohtineensa tämänkaltaisen piirin perustamista viitaten apostoli Pietarin kirjeisiin, joita tämä kirjoitti valituille muukalaisille mm. Galateaan. Liisalle maaseudun yksinäisyydessä elävät uskonnolliset naiset olivat samanlaisia ”valittuja muukalaisia”, joiden tuli virkistää toisiaan hengellisesti yhteisillä pohdintoilla. Vihkon alkulauseissa hän toteaa:

Eiköhän liene nykyjäänkin muukalaisia ei vain Parolassa vaan myös Rirvalassa, Karhunkankaalla ym., jotka toisinaan kaipaavat vaihtaa ajatuksiaan hengellisissä mutkissa ja pulmissa. Yritetäänpäs tällaista kirjallista keskustelua!⁴⁸

Vihkot kertovat naisista, jotka kokivat tärkeäksi ja mielekkääksi hengellisten asioiden ja teologisten kysymysten pohtimisen. He tekivät eroa ympäristöönsä korottamalla itsensä valituiksi ja näkemällä itsensä muukalaisina aikansa yhteisössä. Usko yhdisti näitä naisia, mutta samalla sen avulla tehtiin eroa muihin ihmisiin ja sulkeuduttiin omaan piiriin. He näkivät itsellään oikeuden pohtimiseen, jopa valistamiseen ja julistamiseenkin – teksteissään he hakivat oikeanlaista uskonnollisuuden pohjaa ja valistivat siten myös toisiaan. Tätä erottautumista ja itsensä korottamistakin voi hyvin verrata esimerkiksi naisasianaisten keskusteluihin, joissa luotiin selkeitä eroja naisten välille ja asetuttiin itse valistajan asemaan. Aunen fennomaaninen tausta on tässä yhteydessä myös syytä huomioida. Kuten toiminta Hattulan yhteisössä jo osoittaa, oli hän jossain määrin omaksunut kansanvalistusaatteen, joka ilmeni hänen uskonnollisessa toiminnassaan. Liisan tausta oli keskiluokkaisempi kuin Aunen, mutta hänkin oli kouluttanut itseään ja näki itsellään valistajan tehtävän.⁴⁹

Näiden vihkojen kirjoitusten lähtökohtana ovat yksinäisiksi itsensä uskossaan tuntevat syrjäisillä paikkakunnilla asuvat naiset, jotka kaipaavat yhteisöllisyyttä uskossaan. Monesti teksteillä näyttää olleen terapeutista merkitystä. Naiset myös suomivat itseään siitä, etteivät osaa pohtia asioita niin kuin pitäisi eivätkä koe osaavansa ilmaista itseään uskonnollisissa kysymyksissä. Naiset kirjoittavat kaipaavansa uskollen vahvistusta ja puhuvat ympäristöstään, jonka kokevat liiaksi vieraantuneen uskonnollisuudesta. Vihkoissa pohditaan mm. uskontoon liittyviä eettisiä ja moraalisia kysymyksiä, käydään läpi ajankohtaista uskonnollista kirjallisuutta sekä mietitään käytännön elämään liittyviä asioita ja nykymaailman meinoa, jossa uskonnollisuudelle ei ole tarjolla tilaa. ”Muukalaisten piirin” naiset kantoivat paljon huolta siitä, miten saada nuoria, niin tyttöjä kuin

poikia mukaan seurakunnan toimintaan ja miten levittää sanaa.

Uskonnollisuus antaa näin myös välineitä naisten välisten erojen ja keskinäisen vallan positioiden pohtimiseen. "Muukalaisten kirjan" naiset olivat vaatimattomia teksteissään ja ankaria itselleen suomiessaan omaa tietämättömyyttään, mutta heitä voi myös tulkita vallankäytön näkökulmasta. Uskonto oli keino vaikuttaa ja saada tila omalle äänelle. Näille naisille uskonto oli jokapäiväisessä elämässä läsnäolevaa, mutta myös sellaista, jota tuli pohtia ja analysoida. He asettivat itselleen ja toisilleen vaatimuksia, jotka usein tosin kävivät liiankin vaikeiksi täyttää – monesti naiset kirjoittavat pelkästään kirjoittamisen ja pohtimisen vaikeudesta.

Se, että ainakin Aune näki naisten teksteillä laajempaa merkitystä ja vaikuttamisen mahdollisuutta näkyy Liisan kuoleman jälkeen, kun hän halusi julkaista osan teksteistä kirjana. Aune kuitenkin valikoi vain hänen ja Liisan väliset tekstit, jolloin "muukalaisten piiriin" idea sai toisen luonteen. *Matkamiehiä ja muukalaisia – muuan kirjeenvaihto 1933-1938* jäsentyy kahden naisen väliseksi kirjeenvaihdoksi. Kirjeissään Helmille Aune mainitsee kirjan julkaisemisen motiiveiksi toiveen saada heidän ajatuksensa julki ja etenkin tehdä Liisaa tunnetummaksi. Kirjan julkaiseminen näyttäytyy Aunelle elintärkeänä kysymyksenä 1940-luvun alussa:

Kuule, kun lehdessä oli Söderströmin nyt julkaistuiksi aiotut kirjat, myös uskonnolliset lueteltu, ei siinä joukossa ollut minun kirjaani, vaikka Jäntti lupasi. Katsos, vaikka minulle nyt tällä kertaa se rahakin oli tarpeen, en minä rahan vuoksi ole sitä aikonut enkä tahtonut julkaista. Aluksi en rahaa ajatellutkaan, kun ei ollut tarvis, vaan motiivini olivat toisaalta se, että tahdoin Liisaakin hiukan nostaa näkyviin ja toinen se, että haluan ne ajatuksemme julkisuuteen. Ja se on minulle vieläkin pääasia. [--] tämän kirjan viipyminen suoraan tekee kiipeää. Olin siitä jo niin iloinnut, että se viimeinkin tulee. Tiedän varmasti, että se menisi kaupaksi. Jo uteliaisuudesta ihmiset ostaisivat tällaisen "kirjekokoelman". Ja onhan minulla paljon tuttavja ja ystäviä, jotka sen hankkisivat, niin ettei Yhtiö tappioille joutuisi.⁵⁰

Viimeinen lause kertoo siitä, että Aune näki heidän työnsä ja ajattelunsa merkittävänä. Yhteisöllisyys tulee konkreettisesti esiin, kun Aune viittaa niihin moniin "tuttaviin ja ystäviin", jotka varmasti olisivat kiinnostuneita kirjasta ja ostaisivat sen. Kirjan julkaisemisen taustalla olivat ajatukset siitä, että naisten tuli olla osallisia hengellisten asioiden pohdinnassa. Tähän viittaa katkelma eräästä Aunen tekstistä "Muukalaisten kirjassa", jossa hän kommentoi *Kotimaa*-lehdessä käytyä keskustelua siitä, kuinka seurakuntajulistus- ja työ ei saavuta miehiä. Lehtikeskustelussa oli todettu, että työ uskonnon parissa tarjoaisi valmiiksi pureskeltua, naisille sopivaa toimintaa, kun taas miehet kaipaivat kysymysten ja ongelmien

selvittelyä. Aune kommentoi seuraavasti:

Lienee kyllä myönnettävä, että naiset yleensä ovat enemmän tunneihmisiä, kenties naisten enemmistökin. Mutta varmaa on, että naistenkin joukossa on niitä, jotka kaipaavat juuri noita vastauksia kysymyksiin ja enemmän ravintoa ajatuksilleen. Jos siis on syytä sysissä, lienee sepissäkin. Ei ole yritystäkään kehittää naista ajattelevammaksi, etsivämmäksi, kysyvämmäksi. Mutta eiköhän ihminen kehittyne päämääriensä mukaan? Kuta korkeampia niitä asetetaan sitä enemmän sisäistä ponnistusta se panee liikkeelle. Panisikohan vaativampi, ajatusta kysyvä julistus naisissakin jotain liikkeelle? Ja voisikohan tehdä mitään, jotta naisetkin saataisiin lukemaan ”vahvempaa” hengellistä lukemista? Uskon, että se asianseikka, että naiset usein joutuvat tunnepitoisen lahkolaisjulistuksen lumoamiksi, jolta usein puuttuu selvä opillinen runko, johtuu liian heikosta ajattelun kehittämisestä. En puhu naisasianaisten kannalta, vaan meidän naisten sielua ja hengellistä elämää ajatellen.⁵¹

Aune siis näki, että vakavan, älyllisen hengellisen pohdinnan tuli saavuttaa myös naiset. Hän erotti toisistaan ”tunnepitoisen” lahkolaisuuden, johon naiset usein kääntyivät edustamastaan opillisesta ja älyllisemmästä uskonelämästä, joka oli tavoiteltavaa. Aunen edustama uskonnollisuus oli ”oikeaa”, johon hänen mielestään muitakin naisia tuli ohjata. Hän halusi irrottautua naisellisesta hurmoksellisuuteen lankeavasta hengellisyydestä. Teksti kertoo, miten Aune pohti uskonnollisuuttaan myös naiseuteen liittyvänä kysymyksenä. Hän irrotti itsensä naisasianaista, millä hän ilmeisesti tarkoitti naisasialiikkeen yhteiskunnallista puolta, mutta emansipatorista hänen ajattelussaan on se, että hän asettui puolustamaan naisten oikeutta sielun ja hengen kehittämiseen.⁵² Aune loi eroja naisten välille, ja asettui itse osaksi sellaisen naisten joukkoa, jossa ”kaivataan enemmän ravintoa ajatuksille”. Hän myös näki itsensä tuon henkisen ravinnon tarjoajana julistajan roolissaan.

Julistava uskonnollisuus

Kuten jo edellä on käynyt ilmi oli tunteen ja järjen välinen dialogi, ja nimenomaan älyllisen uskonnollisuuden painottaminen keskeinen osa Aunen uskonnollia pohdintoja. Useista Aunen teksteistä on löydettävissä hänelle ominainen ajatus, että uskomisen tuli merkitä nimenomaan opillista syventymistä ja että tunnepitoinen uskonnollisuus sisälsi vaaransa, jotka voivat johtaa harhaan uskonopeista.⁵³ Jumalaa tuli Aunen mukaan rakastaa ei vain sydäimestä (tunne), vaan ennen muuta voimasta (tahto) ja mielestä (ajatus). Tunteiden ahtaassa aallokossa keinahtelevan uskonnollisuuden suurimpana vaarana hän näki epävarmuuden aiheutumisen ja käsitteellisen epäselvyyden.⁵⁴ Tämä näkemys on tärkeä osa hä-

nen julistajan- ja puhujantyötään.

Aunen jäämistö sisältää kymmenittäin pitkiä koneella kirjoitettuja puheiden käsikirjoituksia. Suurin osa jäljellä olevasta materiaalista sijoittuu 1930-luvulle, joten on syytä olettaa, että tämä oli Aunen julistavan uskonnollisuuden kannalta erityisen merkityksellistä ja toimeliasta aikaa. Hän piti puheita niin seuroissa, raamattupiireissä, NNKY:n kokouksissa kuin muidenkin kristillisten järjestöjen tilaisuuksissa. Nämä uskonnolliset puheet eivät kerro itseään väheksyvistä ja hiljaisesta naisesta, vaan naisesta, jolle omasta uskosta kertominen oli tärkeää ja joka halusi puhua siitä myös julkisesti.

Järjestötyön kautta Aune loi oman verkostonsa, joka toi hänelle puhe-tilaisuuksia. Varhaisin esimerkki Aunen puhetaidoista on painettunakin jäljelle jäänyt esitelmä, jonka hän piti 1910 Kristillisessä Oppilaskokouksessa. Pyydettyä puheenvuorossaan, joka on nimetty ”Jeesus Kristus – tie, totuus, elämä”, Aune kommentoi ajan tilaa, jossa uskonnollinen elämänkatsomus on uhattuna ja jossa etenkin nuorille ei tarjota uskonnollisia elämäneviä. Nuoria pitäisi tukea, jotta he löytäisivät tiensä Jeesuksen luo. Aunelle ajan kristinuskoa vastaan taistelevia voimia edustavat ateismi, panteismi ja rationalismi, jotka irtaannuttavat ihmisen uskonnosta sekä Jeesuksesta vapauttavana elämän antajana. Puhe kertoo Aunen puhujanlahjoista ja hänen vakaumuksensa syvyydestä. Aune myös luennoi puheen pitämisen taidoista⁵⁵.

Puheessa ”Uskonnollinen harrastelu ja elävä kristillisyyς” tulee kiinnostavasti esiin Aunen kiihkeäksikin luonnehdittava näkemys uskonnon asemasta ihmisen elämässä:

Niin luvallinen kuin tällainen harrastelu on muilla aloilla, jopa suotavaakin sekä yksilön itsensä katsoen hänen omana virkistyksensä että myös toisten ihmisten ilon ja hyödyn kannalta, yhtä turmiollinen on harrastelun siirtäminen uskonnon alueelle.

Kysymme miksi – ja vastaamme: yksinkertaisesti siksi, että uskonnossa ei ole kysymys niistä näistä enemmän tai vähemmän tärkeistä asioista, joita vaillakin voimme olla, ei mistään, jota voisimme elämämme rikastuttamiseksi ja virkistykseksi harrastaa, kuka enemmän, kuka vähemmän, ja silloin kun itse haluamme, ei ole kysymys mistään, joka voisi milloinkaan tyytyä olemaan sivuasiana ihmiselle. Uskonnossa on kysymys ratkaisusta, jolla on täysin keskeinen asema ihmisen elämässä, ratkaisusta, joka on iäisyysvakava asia, on kysymys elävästä pyhästä Jumalasta ja ihmisen suhteesta häneen. Ja jos niin on, ymmärrämme kaikki, ettei voi olla kysymys mistään tilapäisestä harrastelusta, vaan itse asiassa ihminen jo sillä, että tahtoo vain ”harrastaa” uskonnollisia asioita, ratkaisee suhteensa Jumalaan kielteisesti ja nurjasti, kun hän näet pitää tätä asiaa niin halpana, että sen rinnalla monet muut asiat ovat hänen elämässään eri sijalla ja etualalla.⁵⁶

Vakaumuksessaan Aune ei siis suinkaan ollut puolinen. Hänelle uskonto merkitsi koko elämään kietoutuvaa vakaumusta, jota ei voinut irrottaa muusta ajattelusta ja toiminnasta kuten harrastusta. Puheista on mahdollista lukea esiin nainen, jolla oli jopa papilliseksi luonnehdittava kutsumus. Aune ei kuitenkaan suoranaisesti kommentoi naisen mahdollisuuksia uskonnolliseksi johtajaksi tai julistajaksi eikä kommentoi naispappeus-keskustelua, jota kuitenkin käytiin jo 1800-luvun puolella.⁵⁷ Aunen toiminta kertoo kenties enemmän kuin hänen sanansa siitä, mitä hän ajatteli naisen sopivuudesta puhujan rooliin.

Kirjoituksissaan Aune kertoi näkemyksistään, miten Jumalan sanaa tuli julistaa ja minkälaisena hän näki julistajan roolin. Ensisijaisesti hän painotti sisäistynyttä, elettyä ja koettua uskonnollisuutta. Jokaisen seurakunnan piirissä toimivan tuli omata aito hengellinen herätys. Toisaalta hän painotti julistajan roolia tavallisena ihmisenä, ”josta kuuliija tuntee, että hän elää parastaikaa uskoaan valoisine ja pimeine päivineen, kiusauksineen, horjumisineen, synteineen, kaikkineen”. Aunelle Jumalan asettama ”puhujan virka” oli luonteva ja tärkeä osa uskonnollisuutta, tehtävän tärkeys ylitti ujuden, jonka hän kuitenkin näki määrittävän luonnettaan.⁵⁸

Aunen toiminta uskonnollisena julistajana niin puhujana kuin kirjoittajana on tärkeää nähdä suhteessa 1900-luvun alun naisten mahdollisuuksiin uskonnollisena toimijana. Luterilaisen kirkon piirissä naisilla ei ollut mahdollisuutta toimia kirkon viroissa eikä heillä ollut oikeutta saarnaamiseen tai julistamiseen. Diakoniatyön lisäksi toinen kirkon piirissä naisille tarjottu työ oli vuodesta 1906 eteenpäin lähetystyöntekijänä toimiminen⁵⁹, johon sisältyi ajatus naisen hyväksymisestä julistajaksi. Vaikka naisen tehtävät olivat virallisen kirkon parissa rajoitetut, ei se tarkoita, etteikö uskonto olisi monine erilaisine, puolijulkisine tiloineen tarjonut naisille erilaisia puhumisen väyliä.⁶⁰ Usein uskonnolliset tilaisuudet asettuvatkin kiinnostavaan puolijulkiseen tilaan, jossa nainen puhujana ei välttämättä ollut erikoisuus. Näitä olivat mm. kristillis-siveelliset järjestöt, erilaiset raamattuseurat ja kodeissa kokoontuvat piirit, joissa puhumisen sukupuollittuneisuus ei ollut niin selkeää. Monesti niissä oli kyse naisten yhteisöistä, joissa naiset olivat itseoikeutettuja auktoriteetteja.⁶¹ Tällaisena Aunenkin puhujan roolin voi nähdä. Julistajan roolissaan Aune asettuu myös osaksi kansanvalistusaatteen traditiota, opettajana ja puhujana hän levitti sanomaansa ja näki sen selkeästi rooliinsa kuuluvaksi.

Kirjoittaminen uskonnollisuuden purkuväylänä

Aunen elämäntavaksi muodostui kirjoittavan ihmisen toiminta. Jo äitin-
sä kanssa eläessään hän sai suurimmat tulonsa suomennoksista ja kirjoitti
muutamia uskonnollisten runojen kokoelmia. Suurin osa Aunen kirjalli-
sesta tuotannosta koostuu hänen lehtikirjoituksistaan: hän kirjoitti kirja-
arvosteluja, kertomuksia ja runoja lastenlehtiin, kolumneja ja mielipide-
kirjoituksia. Etupäässä foorumina olivat uskonnolliset lehdet kuten *He-
rättäjä*, *Raittiuden ystävät* ja *Kotimaa* sekä lastenlehdet *Pääskynen* ja *Sirk-
ka*. Aunen kirjallista toimintaa määrittä hänen vakaumuksensa, joka nä-
kyi paitsi kirjoitusten aiheissa ja lehtien valinnoissa myös siinä, ettei hän
halunnut suomentaa sellaista tekstiä, joka ei olisi ollut moraalisesti ja
kristillisesti hänen hyväksyttävissään. Tämä käy ilmi useasti kun sisaret
keskustelevat töistään:

Jos joskus annat mulle jotain suomennettavia, niin kai sinä sitten annat sellais-
ta, mistä varmaan tiedät, että Mallusi sen voi tehdä joutumatta ristiriitaan oman-
tuntonsa kanssa? Mutta tunnethan sinä minut ja tiedät mitä ajattelen...⁶²

Suomennokset tulivat usein Suomen Lähetyseuran tai NNKY:n kautta.
Aunella oli myös kontakteja pappispiireissä, joten hän oli mukana joissa-
kin teologiien käännöshankkeissa. Verkostot olivat laajoja, vaikka usein
työnsaanti olikin kamppailun takana, varsinkin 1940-luvulla, jolloin
kustantajien asema vaikeutui ja free lance -kääntäjien asema huononi,
kun kustantajilla oli vakituksia kääntäjiä paljon. Sekä Aune että Helmi
toimivat koko ikänsä vapaan kirjoittajan ammatissa, he saivat ja löysivät
töitä oman aktiivisuutensa ja omien verkostojensa kautta. Tosin Aunella
esimerkiksi oli monikymmenvuotinen työsuhde Werner Söderström kus-
tannusyhtiön kanssa, mistä hän sai käännöksiä, mikäli niitä liikenä. Suh-
de kustantamoon johtui Kaarle Krohnin kiinteästä yhteydestä yhtiön
toimintaan. Söderströmin aloittaessa kustannustoimintaansa 1880-luvulla
sekä Julius että Kaarle Krohn toimivat Werner Söderströmin läheisinä
neuvonantajina ja avustajina. Kun kustannusyhtiö perustettiin 1904
Kaarle Krohnista tuli yksi sen omistajista ja johtokunnan jäsen. Tästä
asemasta hänen oli helppo välittää sisarelleen käännöksiä.⁶³

Vaikka Aunen oma kirjallinen tuotanto on pieni ja hyvin hajanainen,
hänen kirjallisuusluettelonsa samoin kuin lehtikirjoitusten määrä on vai-
kuttava. Mittavimman työn hän teki suomentajana. Kaiken kaikkiaan
Aune Krohn suomensi noin 110 teosta, enimmäkseen uskonnollista proo-

saa, muistelmia ja runoutta sekä jonkin verran lastenkirjallisuutta, mm. Grimmin satuja. Aune kirjoitti itse seitsemän teosta, joista kaksi on runokokoelmia (*Jumalan teillä*, 1918; *Jumalan varpunen*, 1945), yksi muistelmateos (*Menneitten aikojen tarinaa*, 1955), kolme kokoelmaa lasten satuja ja tarinoita (toimitettu teos *Tarinoita lapsille*, 1905; *Sadun ja toden mailla*, 1915; *Paarmalinnun pesä*, 1956), yksi ohjekirja raamattupiirejä varten (*Pyhiä hetkiä*, 1924), yksi valikoima hartauspuheita, mieterkirjoitelmia ja runoja (*Ennen kuin hopealanka katkeaa...*, 1951) sekä jo mainittu kirjekokoelma *Matkamiehiä ja muukalaisia* (1943).

Niin Aune Krohnin suomentamat kuin kirjoittamatkin teokset asettuivat marginaaliin monin tavoin. Uskonnolliset runot, mietermäkirjat tai lastenkirjat eivät ole kuuluneet kirjalliseen kaanoniin. Monet teoksista ovat lisäksi vaikeasti määriteltäviä. Esimerkiksi *Ennen kuin hopealanka katkeaa...* on kokoelma Aunen lehtiin kirjoittamia juttuja ja artikkeleita, jotka käsittelevät mitä moninaisimpia aiheita seurakuntalaisuudesta mielenterveyspotilaiden asemaan, kärsimyksen merkityksestä ystävyyteen.⁶⁴ Monista aiheista Aune kirjoittaa omakohtaisesti, minkä ymmärtää, jos on lukenut hänen yksityistä arkistomateriaaliaan. Kirjoitukset eivät ole suoraan omaelämäkerrallisia, mutta niiden sisältämät ajatukset ja viittaukset toistuvat Aunen kirjeissä. Hänellä oli tarve purkaa itselleen tärkeitä kysymyksiä myös julkisesti ja pyrkiä vaikuttamaan niihin.

Itse olen kiinnostunut Aunen kirjoituksista juuri niiden marginaalisuuden kannalta. Kirjoittavana naisena hän tarjoaa monenlaisia näkökulmia esimerkiksi naisten asemaan miehisessä kustannusmaailmassa, jossa läheisten miesten yhteydet vaikuttivat työnsaantiin. Aunen kirjoittava elämä valottaa erilaisia kirjallisia marginaaleja ja sitä, mitkä loppujen lopuksi ovat kirjoittamisen motiivit ja siihen liittyvät elämäntavalliset ratkaisut. Kirjoittaminen on aina kulttuurihistoriallinen prosessi ja sidottu tiettyihin käytänteisiin, jotka vaihtelevat erilaisten kirjallisten kenttien suhteen. Erilaisilla kirjoittamisen näyttämöillä on omat kirjallisen tuotannon tapansa, sosiaalinen todellisuutensa.⁶⁵ Marginaalin kautta on mahdollista tarttua laajemmin kirjoittamisen tapojen muotoutumiseen ja kirjallisten hierarkioiden syntymiseen. Aune valitsi tietyn kirjallisen uran, joka suuntautui suhteellisen tiukasti rajatulle yleisölle. Huomionarvoista on se, miten hän näki itsensä kirjallisella kentällä. Useimmiten hän erottautui varsinaisesta kirjailijan ammatista ja näki itsensä suomentajana, omat kirjalliset tuotteensa hän pisti lainausmerkkeihin ja näki niiden syntyneen lähes huomaamatta:

Minäkin olen muka saanut ”kirjan” julkaistuksi, pienen raamatunlukuoppaan. Jokohan nyt se jäänee viimeiseksi, minä kun aina tuumin, etten mitään enää kirjoita, ja melkein puoli vahingossahan minun kirjani ovat syntyneetkin, itse aikomattani. Enkä minä koskaan itseäni ”kirjailijaksi” tunne, vaikka minulle se titteli joskus pistetään, ja itsekin toisinaan muun puutteessa johonkin allekirjoitukseen pistän, kun se ”neiti” on niin köyhä ja tyhjänäikainen.⁶⁶

Sen sijaan suomentajana Aunella oli kunnianhimoa ja tarve kohottaa suomentajan arvoa lukijoiden silmissä, tehdä näkymättömästä työstä näkyvää. Tästä kertoo hänen lehtiartikkelinsa *Hämeen Sanomissa* 1955, jossa hän selostaa suomentajan työn monia vaatimuksia ja toivoo lukijoiden huomaavan kääntäjän työn vaativuuden.⁶⁷

Kirjoittaminen on aina sidottu myös arkielämän käytänteisiin ja suoraan materiaaliin kysymyksiin.⁶⁸ Aunen kirjeiden kautta luettuna kirjoittaminen liittyy olennaisesti elannon hankkimiseen, arkielämän ratkaisuihin ja se on usein taisteluakin. Kaarle Krohnin lisäksi Helmi toimi eräänlaisena Aunen kirjallisenä agenttina Helsingissä, koska Aune ei juuri halunnut Helsingissä vierailla ja mitä ilmeisemmin arasteli ottaa yhteyttä kustantajiin tai oli ainakin sitä mieltä, että ”ne [WSOY:n miehet] eivät pane mitään huomiota minun kirjeisiin”⁶⁹. Helmi välitti Aunen viestejä kustantamoon ja piti huolta Aunen raha-asioista Helsingin pankeissa. Usein kirjeet täyttyivät Aunen tarkoista laskelmista rahatilanteestaan, ja Helmi puolestaan piti Aunen tietoja ajan tasalla. Samoin Aune kävi yksityiskohtaisesti läpi asemaansa kustantamoissa ja toivoi jatkuvasti lisää teoksia suomennettavaksi. Taistelu leivän hankkimisesta kääntämällä ja kirjoittamalla näyttäytyy Aunen kohdalla ankarana, usein sanoissa on katkeruuttakin, kun sopiva käännöstyö menee toiselle kääntäjälle.⁷⁰ Kirjoittaminen oli ahkeraa ja kovaa työntekoa, mikä näyttäytyy etenkin vanhenevan Aunen kirjeissä – vaikka sairaudet runtelivat ja työnteko oli vaikeaa, muiden Krohnin sisarusten tavoin hän ei hellittänyt työnteosta viimeisinä elinvuosinaanakaan. Suurena syynä tähän oli taloudellinen tilanne, Aunen eläke ei ollut suuri ja käännöstöiden hankkiminen sekä yksityisoppilaiden pitäminen oli keino tulla toimeen.

Aunen ja Liisan hengellinen ystävyys

Aunen elämän kenties suurin vaikuttaja oli ystävyys Liisa Tarvon kanssa, tähän ystävyyteen kietoutui myös pitkälti Aunen uskonnollisuus. Aunea ja Liisaa yhdisti samanlainen elämänkatsomus ja sen pohjalle rakentuva

työ, kuten Aune 1940-luvulla kirjeissään pohtii. Liisan maaliskuussa 1938 tapahtuneen kuoleman jälkeen Aune palasi useissa kirjeissään Liisan ja hänen ystävyteensä ja analysoi sen merkitystä itselleen. Nämä pohdinnat johtuivat myös siitä, että osa Aunen omaisista ei täysin ymmärtänyt kahden naisen ylläpitämää kotia ja yhteistä elämää. Aune koki, ettei Liisaa oltu arvostettu tarpeeksi eikä nähty hänen tärkeää rooliaan Aunen elämän pelastajana ja tukijana äidin kuoleman jälkeen.⁷¹ Näin hän ystävyttään luonnehtii:

Sehän oli Liisan ja minun ystävyysperusta: yhteinen koti. Ei se ollut tavallinen ”naisystävyyt”. Siinä ei ollut mitään tunteenomaista ja hempeää. Ei se kuulunut kummankaan luonteeseen. Minulle ovat kaikki hyvälle esim. olleet aina vasten luontoa. Se perustui siihen toisaalta, että löysimme toisemme Jumalan työssä ja jatkoimme sitä tässä kodissa vuosikaudet ulospäin, toisiin ihmisiin suunnattuna, joille avasimme kotimme. Toisaalta se perustui tähän yhteiseen kotiin meille molemmille elämän murjomille orvoille. Ja kolmanneksi me korvasimme toisillemme äidin. Minulla ei tavallaan ollut koskaan ollut äitiä, sillä mamma-raukka pohjimmalta murtui jo papan kuollessa ja teki enää, ”mitä voi”. Mutta sisin oli särkynyt; sitä hän ei enää voinut antaa. Ja olinhan vain 19-vuotias, kun kaikki meni. Liisa taas oli opiskellut voidakseen valmistaa suuresti rakastamalleen äidille valoisamman tulevaisuuden. Mutta kun syksyllä Liisan kaikki toiveet juuri maisteriksi tulon kynnyksellä särkyivät lopullisesti, kuoli hänen äitinsä keuhkoilla... Meidän ystävyysperusta oli kaunis ja puhdas suhde, josta kauniit kirjeemme antavat selkeän kuvan. Raamattu puhuu kaunein sanoin juuri ”ystävyydestä”, ja ankara Kierkegaard samoin teoksessaan ”Rakkauten teot”, jossa hän teroittaa muille elämisen velvollisuutta, puhuu tällaisen yleisluontoisen rakkauden ja erikoissuhteiden, avioliiton ja ystävyysperustan, suhteesta tähän yleiseen rakkauden velvollisuuteen. Minun ymmärtääkseni on ystävyys onnellisessa avioliitossakin sen hienoin, kestävin ja parhain osa, ystävyys, kahden sielun yhteisymmärrys ja sydämellinen, hieno hellyys toisia kohtaan.⁷²

Ystävyys muotoutui Jumalan, kodin ja orpouden kokemusten kautta. Aune koki tässä naisten välisessä yhteisyydessä löytävänsä elämälleen mielekkyyden. Kuten yllä olevasta sitaatistakin käy ilmi rinnasti Aune suhteensa avioliittoon – elämä Liisan kanssa edusti avioliiton parhaita puolia, kumppanuutta, yhteisen kodin ja yhteisten aatteitten jakamista sekä ystävyttä. Vain muutamia viitteitä löytyy siitä, miksi Aune ei aikanaan ollut päätenyt naimisiin. Osin syynä oli tietysti konkreettinen tilanne, äidin hoivaaminen ei tarjonnut tilaa ja aikaa miesten tapoamiselle ja suhteiden synnyttämiseksi. Eräessä kirjeessä Aune myös sanoo, ettei hän olisi koskaan kyennyt ketään tekemään onnelliseksi, olemaan tasapainoinen perheenemäntä.⁷³ Tästä sitaatista ilmenee, että suhteessa Liisaan Aunella ei ollut samanlaisia paineita onnistumiseen kuin mitä hän olisi suhteessa mieheen kokenut. Liisa tarjosi hänelle rakkautta ja turvaa vailla vasta-odotuksia, heidän suhteensa näyttäytyy pyyteettömänä, mitä Aune ei

kenties uskonut suhteen mieheen voivan olla. Kovin ”miehettömässä” elämäntavassa Jumala kenties edusti ainoana mieheyttä, vai edustiko? Ehkä Jumala ja uskonnollisuus kietoutuikin läheisemmin juuri tähän naisten väliseen yhteyteen, sisaruuteen, jossa Jumala näyttäytyi ennemmin jonnain muuna kuin miehenä tai isänä.

Liisan merkitys Aunen elämäntavalle ja uskonnollisuudelle näkyy erityisesti tämän kuoleman kautta. Se vaikutti musertavasti Auneen, hänen mielentilansa vaihteli ja hän sairasteli usean vuoden ajan. Liisan lähtö jätti pysyvän aukon Aunen elämään, ja hänen elämänsä näyttää lähteiden perusteella hiljentyneen paljon 1930-luvun vuosista. Liisan kuolema aiheutti myös epäilyn omaa vakaumusta ja koko uskonnollista työtä kohtaan. Liisan poismeno horjutti Aunen uskoa – hän koki Jumalan hylänneen, vaikka yhä etsikin lohtua tästä:

Ennen vanhaan minua kannatti juuri usko Jumalaan, mutta kun hän tuiki peitti minulta kasvonsa, että sairaimmillani ollessani jäin pahojen ihmisten käsiin puhumattakaan kaikesta muusta, on taisteluni toisinaan ylivoimaista kamppailua sielun terveydestä. En tiedä, milloin Jumala uudelleen kirkastaa kasvonsa minulle raukalle.⁷⁴

Aune koki myös oman tehtävänsä uskonnollisella kentällä muuttuvan Liisan poismenon myötä, hän ei enää kokenut voivansa olla vaikuttaja tai puhuja, kun oma elämä tuntui pirstaloituvan:

En niiden raskaiden koettelemusten jälkeen myöskään tunne voivani puhua lapsille, tuskin kenellekään, Jumalasta. Korkeintaan puhua jonkun syvissä vesissä vaeltaneen kanssa. Julistaa en enää osaa, niin kadotin itse Jumalan näkyvästäni. — Niin kauan kuin hengellinen työ kauhistaa, ei ole sen aika. Siihen liittyy nim. liian suuri edesvastuu, jonka alle juuri sorruin, ja toisten liian suuri nojaaminen. Mitä ikinä voin nykyään irti saada, sen tarvitsen tyystin oman nälkiintyneen sieluni voimaksi – ja sehän on vallan aliravittu yhä vielä, taistelee itsekin Jumalasta kuin hukkuva.⁷⁵

1800-luvun loppupuolen ja 1900-luvun alun naisten kirjoittamat omaelämäkerralliset ja myös esimerkiksi kaunokirjalliset kuvaukset⁷⁶ tulvivat kuvauksia läheisistä, intiimeistä naisten välisistä suhteista. Naiset elivät tiiviisti yhteisöissään esimerkiksi opiskellessaan. Uudenlaiset naisen elämän mahdollisuudet ja tilat saivat etsimään muita samanhenkisiä, hakemaan läheisyyttä ja tukea naisystävyyksistä sekä esikuvia. Toisaalta ajassa liikkuu myös vahva erottautumisen problematiikka, monet poikkeuksellisen uran valinneet naiset saattoivat myös karttaa naisseuraa; he hakivat älyllistä inspiraatiota ja suuria tunteita ennen kaikkea miehistä ja kirjoittivat itseään miesten kautta⁷⁷. Aunen ja Liisan ystävyys asettuu monenlai-

siin naisten välisten ystävyysien traditioihin, ja se pakottaa siten myös kysymään suhteen luonteesta ja sen merkityksistä näille naisille.

Kuten Aune ylläolevassa kirjeessä – ja monissa samanlaisissa pohdinnoissa – kertoo, merkitsi ystävyys Liisan kanssa äidin löytämistä, oman, yhteisen kodin perustamista sekä ennen muuta työn sovittamista yhteen läheisimmän ihmisen ja arkielämän kanssa. Aunen ja Liisan ystävyys tuntuu kietoutuneen niin konkreettisella arkipäivän tasolla kuin abstraktilla merkitysten tasolla heidän uskonnolliseen vakaumukseensa ja elämäntavomukseensa. Pitkälti tästä johtuen on heidän kohdallaan vaikea asettaa pohtimaan kysymystä lesbolaisesta suhteesta – naisten ystävyksiä on paljon varsinkin 1980-luvun tutkimuksessa näin tulkittu, mutta historioitsijan on kyettävä monivivahteisiin tulkintoihin.

Kysymys lesbolaisuudesta, naisten tietoisuudesta sen suhteen ja sen olemassaolosta naisten elämässä on monitahoinen; naisten läheisyyttä ei yhtä herkästi kuin miesten ole tulkittu homoeroottiseksi, naisille tärkeä ystävyys on ollut sallittua ja ehkä jopa vaadittua. Se kuului 1800-luvulla kulttuurisiin sääntöihin, jotka konkretisoituivat esimerkiksi kirjeiden kirjoittamisen tavoissa ja tunneilmaisuuksissa, jotka nykypäivän lukija saat-
taa helposti tulkita eroottisen rakkauden osoitukseksi. Edellä lainatussa kirjeen pätkässä Aune erottaa itsensä selkeästi ”naisellisesta ystävydestä”, johon kuuluu hellyydenosoituksia ja fyysisistä läheisyyttä – ilmeisesti hän erotti itsensä näin siitä naisten ystävyysien traditiosta, jonka on tulkittu olleen etenkin 1800-luvun romanttiselle ystävyydelle ominaista. Tällaisen ystävyysmuodon on tulkittu kartenneen 1900-luvun puolella, jolloin luonteenomaisemmaksi on nostettu toverillinen ja samanhenkinen ystävyys.⁷⁸

Aunen ja Liisan suhde saakin Aunen puheissa ennen muuta toverillisen, syvän kumppanuuden luonteen. Myös Aunen ja Liisan uskonnollinen vakaumus saattaa epäilemään heidän suhteensa fyysisyyttä, seksuaalisuudesta irrottautuminen oli useimmiten osa uskonnollisten naisten elämäntapaa⁷⁹. Syytä on myös esittää kysymys, miksi näiden ystävyysien luonnetta ja laatua olisi tarpeen niin tiukasti luokitella – merkitykset löytyvät muualta kuin luokittelusta. Aunen ja Liisan ystävyys kertoo naisten ystävyysien moninaisesta historiasta, jota ei voi rajata tietyn lesbolaisuuden historian alle. Seksuaalinen ystävyys on ollut vain yksi osa naisten (ja miesten) välisten ystävyysien monia merkityksiä. Tämän ymmärtääkseen on otettava vakavasti naisten omat puheet ja määrittelyt ystävyysluonteesta, ainakin silloin, kun tätä puhetta on tarjolla niinkin

paljon kuin Aunen kohdalla.⁸⁰ Konservatiivisesti ja rajoittuneesti muiden mielestä elänyt Aune näyttäytyykin itseasiassa poikkeuksellisenä, moderninakin valittuaan tällaisen elämäntavan ja irrottauduttuaan porvarillisesta perheihanteesta. Hänelle valinta elämisestä Liisan kanssa oli luonteva, ja aiheutti päänvaivaa korkeintaan silloin, kun lähiympäristö ei ollut valmis hyväksymään ja ymmärtämään heidän elämäntapansa arvoa.

Jälkipolvien kuva ja tutkijan tulkinta

Alun perin kiinnostukseni Aune Krohniin lähti siitä, miksi kuva hänestä oli rakentunut sellaiseksi kuin se Helmin ja Ainon välisissä kirjeissä tai myöhemmissä muistelmissa muotoutui. Sisaret eivät juuri keskustele Aunen työstä ja toiminnasta, kirjeiden perusteella voisi ajatella, että Aune on täysin veräytynyt ulkoisesta maailmasta. Ainon ja muiden sukulaisten kirjoittamat muistelmät luonnehtivat Aunea empaattisesti, mutta kovin vähäpätöisesti. Uskonnollisuus ei heidän silmissään näytä tarjonneen Aunelle toiminnan ja aktiivisen minuuden rakentamisen kenttää, ”harras uskonnollisuus” on lähinnä ollut henkisenä tukena, kuten Salme Setälä luonnehtii⁸¹. Tällaiset kuvat jäävät kaipaamaan Aunen omaa ääntä. Aunen elämän kuitenkin täytti hyvin toimelias työnteko erilaisilla yhteiskunnan alueilla. Näissä töissään hän ei näyttäyty passiivisenä, yksityiseen kiinnittyvänä, vaan uskonnon voi nähdä antaneen hänelle tilan ja mahdollisuuden toimia sekä äänen myös julkisuudessa puhumiseen.

Tätä muiden antamaa kuvaa on mahdollista tulkita silläkin tavoin, että laajemmilla, kansainvälisilläkin kirjoittamisen ja vaikuttamisen alueilla toimineiden sisarten Ainon ja Helmin oli vaikea nähdä, että elämä Suomen maaseudulla voisi olla tärkeää ja aktiivista. Työ uskonnon parissa, mikäli se ei ollut virallista kirkon ja papin työtä, ehkä myös näyttäytyi ”naisten puuhasteluna”, jolla ei nähty olevan sen suurempaa merkitystä naisten itsensä tai ympäröivän yhteiskunnan suhteen, vaikka se hyväksyttyä toimintaa muuten olikin. Naisten uskonnollisuutta ei ole nähty niinkään rationaalisena toimintana, älyllisenä työnä, mitä se teologisia kysymyksiä pohtineille ja henkisesti aktiivisille naisille merkitsi.

Siinä missä esimerkiksi Aino Kallaksen kohdalla voidaan puhua modernisoituvasta, individualisoituvasta naisesta⁸², voi Aunea tulkita naisena, jonka työ ja ideaalit olivat lähempänä 1800-lukulaista yhteisen hyvän ja yhteisen toiminnan ideaalia. Vertailu Juha Siltalan tulkintaan 1800-luvun fennomaanimiehistä ja -naisista, jotka elivät ja tekivät työ-

tään suhteessa muihin ihmisiin ja yhteisen hyvän nimissä, tuntuu hedelmälliseltä. Siltala on muutamien fennomaaninaisista tehtyjen tutkimusten pohjalta tulkinnut, että yhteisöllisyys ja yksilöllisyys lomittuivat hedelmällisesti näiden ihmisten toimissa ja että ”parhaat hetkensä he elivät silti toimiessaan yhteisen asian hyväksi toisten kanssa”. Voimakas kiinnittyminen yhteen asiaan, vakaumuksen omaaminen sekä yhteyden löytäminen toiseen naiseen tarjosi mahdollisuuden uudenlaisen identiteetin muovaamiseen.⁸³

Uskonto kietoutui Aunen elämään moninaisin tavoin. Se oli elämäntavan ja läheisten ihmissuhteiden määrittäjä sekä työntekoa. Aunen uskonnollisuudessa näkyvät kuitenkin yhtäläillä yksinäisyyden, epäilyn, masennuksen ja epäuskon hetket. Aunelle usko kietoutui kirjoittamiseen ja toimintaan yhteiskunnassa. Kääntäminen ja kirjoittaminen toimivat uskonnollisuuden purkuväylänä ja vaikuttamisen keinona. Uskonto toimi eräänlaisena legitimoijana omalle työlle, ajatuksille ja puheelle. Oma vakaumusta ei sinänsä ollut tarpeen kyseenalaistaa, vaikka usko koetukselle joutuikin varsinkin Liisan kuoleman jälkeen. Aunelle uskonto muotoutui toiminnassa ja keskustelussa muiden samanhenkisten kanssa, ja syvimmän olemuksensa se sai elämässä Liisan kanssa. Aunen uskonnollisen elämän tarkastelu tarjoaa kiehtovan ja yllättävänkin näköalan kahden naisen erityislaatuiseen ja voimakkaaseen ystävyYTEEN sekä laajemminkin naisten toiminnan yhteisöllisyyteen. Toisaalta uskonnollisuus merkitsi Aunelle myös irrottautumista muista ihmisistä, etenkin jos he eivät jakaneet samanlaista vakaumusta hänen kanssaan. Uskonnollisuus loi yhteyttä muihin naisiin, Liisaan ja ”muukalaisiin”. Identiteetti rakentui suhteessa heihin, mutta samalla uskonnollisuus merkitsi maailmasta vetäytymistä, erottautumista muista.

Uskonnon voi ajatella olleen Aunelle emansipatorista siinä mielessä, että se tarjosi hänelle välineen muovata elämäntapaansa ja löytää itselleen merkityksellisiä toiminnan kanavia. Vaikkei Aune varsinaisen poliittisen naisasian puolesta puhunutkaan, hänen uskonnollisuudestaan on löydettävissä vivahteita, jotka kertovat erityisestä huomiosta naisten uskonnollisuuden suhteen. Elämäntavallaan Aune loi erilaisia toiminnan malleja. Samoin kuin sisarensa Helmi ja Aino hän oli avartamassa naisena olemisen ja toimimisen väyliä, vaikka elikin syrjäisemmin ja ”näkyvämmämin” kuin sisarensa.

Aunelle elämä uskonnon yhteydessä ei tuonut helppoa ja itsestäänselvää elämää, uskonto oli jatkuvan muutoksen tiellä olemista ja kilvoittelua,

siihen sisältyi niin työtä kuin epäilyä. Uskonnon syvin olemus löytyi persoonallisesta, sisäisestä uskosta sekä intellektuaalisesta pohdinnasta, joiden puolesta Aune puhui niin esitelmässään, kirjoissaan kuin lehtien palstoilla. Aunen omat sanat kertovat uskoon liittyneestä kunnianhimosta ja tietoisesta henkisestä elämästä:

Puhut muutaman sanan minun uskonnollisuudestani. Niin, katsos, en ole kulkenut lainkaan suoraa ja mutkatonta tietä pelkän uskonnollisuuden varassa. Päinvastoin on tieni vienyt hitaasti epäilysten ja taistelujen halki, eivätkä ne ole vielääkään päättäneet. Minulle on usko kilvoitusta ja elävää kasvua.⁸⁴

LÄHDEVIITTEET

- 1 Lämmin kiitos kommentteista artikkelin eri vaiheissa tutkimusprojektini jäsenille Ritva Hapulille, Kirsi Tuohelalla ja Kaisa Vehkalahdelle, kulttuurihistoriassa toimivalle modernin tutkimusryhmälle sekä Kimi Kärjelle. Turun historiallinen yhdistys näki vaivaa hankkiessaan artikkelilleni asiantuntevan arvioijan – kiitos hänelle kannustavasta kritiikistä ja hyvistä ehdotuksista.
- 2 Rekola 1997, 116.
- 3 Ks. naistutkimuksessa keskustellusta yksityinen-julkinen jaottelusta esim. Rendall 1999, passim ja erit. 481–483. Susan Hill Lindley pyrkii tutkimuksellaan uskonnon ja naisten välisestä suhteesta Amerikan historiassa valottamaan sitä kaksijakoisuutta, jossa yhtäällä ovat radikaalit, rooleistaan ulos astuneet uskonnolliset naiset ja toisaalla ”tavalliset” uskonnolliset naiset, jotka ovat arkielämän toiminnallaan yksityisesti osallistuneet uskonnollisuuden määrittelyyn ja luo-
neet sille merkityksiä. Lindley 1996, x ja passim.
- 4 Hovi 1999, 12.
- 5 Kaartinen 1999, 17. Kaartinen viittaa erityisesti annalistien ja uuden sosiaalishistorian (esim. Natalie Zemon Davis) esiin nostamiin haasteisiin. Myös Lehmijoki-Gardner viittaa siihen, kuinka naisten aktiivista uskonnollista elämää koskeva tutkimus on vieläkin pitkälti tutkimatonta. Lehmijoki-Gardner 1999, 17. Ks. myös Hall 1997, vii.
- 6 Suomalaisesta tuoreesta tutkimuksesta ks. erityisesti Kaartinen 1999, Lehmijoki-Gardner 1999, Heinonen 2000a ja 2000b.
- 7 Ks. Rajainen 1973 ja 1977; Helander 1987; Franzén 1990.
- 8 Sulkunen 1995; Ollila 1998 ja 2000.
- 9 Sulkunen 1999. Samanlainen kehitys näyttää olleen tyypillistä useille uskonnollisille liikkeille. Niiden organisoituessa naisten aiempi laajamittainen osallistuminen ja merkittävyys on syrjäytynyt ja asettunut marginaaliin. Liikkeistä on tullut miesvaltaisia ja -johtoisia. Näin on tapahtunut esimerkiksi lestadiolaisliikkeessä, jossa toimi naissaarnaajia 1860-luvulla, muttei myöhemmin sekä helluntailaisliikkeessä, jonka alkuvuosikymmenet Suomessa olivat vahvaa naisevankelistojen aikaa. He olivat pitkälti luomassa ja vakiinnuttamassa liikettä Suomeen, viime vuosikymmenten aikana liikkeen organisoituessa uudelleen naiset ovat jääneet tehtävinsä enemmän marginaaliin. Helander 1987, 30–31 ja 204–205.
- 10 Hammar 1999, passim ja erit. 32–43. Ks. myös Markkola 2000a, passim.
- 11 Ks. Rajainen 1978, passim.
- 12 Konferenssista tehtiin myös julkaisu, ks. Warring, Anette (red.): *Kon, religion og kvinder i bevaegelse*. Konferencerapport fra det VI Nordiske kvindehistorikermøde. Tisvildejele 12.–15. August 1999.
- 13 Aineisto on Aune Krohnin kuoleman jälkeen tallennettu Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkistoon. Se on osa tavattoman laajaa arkistossa säilytettävää Krohn-sukua koskevaa aineistoa.
- 14 Hall 1997, passim; Orsi 1997, 7–10 ja 16–17. Vrt. Lehmijoen käsitys uskonnon luonteesta ja

- merkityksestä keskiajan ihmisen elämässä. Uskonto muovasi keskeisesti ihmisten ymmärrystä sosiaalisista suhteista ja yksilöllisestä onnesta. Lehmijoki 2000, 17.
- 15 Sekä Pirjo Markkola ja Margaret van Die puhuvat voimakkaasti naisten omien tekstien lukemisen puolesta ja sitä kautta tavoitteesta tulkita naisten omaa ymmärrystä itsestään ja uskostaan. Markkola 2000b, 114; van Die 1996, erit. 50 ja 65.
- 16 Ks. tarkemmin Krohnin suvun vaiheista ja Julius Krohnin perheestä esim. Krohn, Helmi 1942, passim; Serälä 1966, 109-236; Laitinen 1995, 23-26.
- 17 Tätä määrittelyä perhe itse käytti äidin sairaudesta. Sen voi nähdä osana 1800-luvun lopun lääketieteellistä keskustelua, jota käytiin erityisen paljon naisiin liittyen. Hermotauti, hysteria ja erilaiset mielialanvaihdoksiin liittyvät naisten sairaudet olivat lääketieteellisen kiinnostuksen kohteena, ja ajan diskursseissa ne määrittäytyivät myös erityisesti naisten sairauksiksi. Ks. tarkemmin esim. Tuohela 2001, passim; Uimonen 2000, passim; Ollila 1998, 205-226. Ks. myös Kirsi Tuohelan artikkeli toisaalla tässä kirjassa. Nykymäärittelyin luonnehtisimme Minna Krohnin sairautta mitä ilmeisimmin vakavaksi depressioksi.
- 18 Serälä 1966, 311. Tulkintoja sisarten välisistä jännitteistä on mahdollista vetää aikalaismateriaalista sekä muista muistelmista. Ks. esim. Rekola 1997, 212-217 ja Bergholm 1944, 71 ja 402. Toisaalta kirjeet kertovat myös läheisistä ja vuorovaikutteisista väleistä eri sisarusten välillä. Krohnin sisarusket toisaalta edustivat eri ikäluokkia, mikä on varmasti vaikuttanut suhteisiin ja asemiin perheessä.
- 19 Aune Krohnin kirje Aino Kallakselle 28.4.1914, SKS.
- 20 Aune Krohnin kirje Helmi Krohnille 11.9.1907, SKS.
- 21 Ks. diakonissan työstä ja vakaumuksesta tarkemmin mm. Lindley 1996, 128-134; Kauppinen-Perttula 1999, passim ja Markkola 2000b, 118-123.
- 22 Tästä Aune kertoo mm. kirjeessään Aino Kallakselle 13.11.1914, SKS.
- 23 Tästä hän puhuu useassa kirjeessään Aino Kallakselle. Ks. esim. Aune Krohnin kirjeet Aino Kallakselle 9.12.1925, 7.4.1929 ja 3.11.1946, SKS. Kiinnostavasti Aune toteaa saaneensa sosiaalisen herätyksen Maila Talvion pienoisromaanin *Aili* (1897) innoittamana. Siinä nuori sivistyneistönainen herää yhteiskunnalliseen epäoikeudenmukaisuuteen ja haluan toimia kansan hyväksi omassa kotikylässään. Ks. *Ailista* tarkemmin Aalto 2000, 47-100.
- 24 Ollila 1998, 16-33, erit. 18-21.
- 25 Julius Krohnin uskonnollisuudesta löytyy viitteitä Helmi Krohnin muistelmateoksesta, joskin on syytä muistaa, että teosta sävyttää Helmin vanhemmalla iällä löytynyt spiritualistinen vakaumus, joka vaikutti myös siihen, miten hän isäänsä käsitteli. Ks. Krohn 1942, esim. 66-67, 95, 97. Fennomaanien näkemyksistä ja elämänasenteista ks. Silta 1999.
- 26 Pikkanen 2001, 34-35.
- 27 Aune Krohnin kirje Aino Kallakselle 18.11.1945, SKS.
- 28 Aune Krohnin kirje Aino Kallakselle 23.12.1945, SKS.
- 29 Ks. tarkemmin Aune Krohnin kirjeet Aino Kallakselle 22.11.1945 ja 16.12.1945, SKS. Minna Krohn oli muun muassa tuntenut hyvin vapaakirkollisen Emma Ahmanin. Ks. tarkemmin hänestä Markkola 2000b, 123-131.
- 30 Ks. Lappalainen 1995, 181-185. Myös Aino Kallaksen teksteistä on löydettävissä samantapainen, vaikea ja käsittelemätön suhde äitiin. Tästä kirjoittaa myös Lappalainen, ks. *ibid*.
- 31 Aune Krohnin kirje Aino Kallakselle 16.12.1945, SKS.
- 32 Sulkunen 1999, 91-95, 134-135.
- 33 Aune Krohnin kirje Aino Kallakselle 16.12.1945, SKS. Tästä tunteen ja älyn välisestä suhteesta tarkemmin tuonempana.
- 34 Aune Krohnin kirje Helmi Krohnille 11.9.1907, SKS.
- 35 Aune Krohnin kirje Aino Kallakselle 13.3.1916, SKS. Samoin sävyin hän oli kirjoittanut Ainolle tunteuksistaan aiempinakin vuosina.
- 36 Ks. esim. Aune Krohnin kirjeistä Helmi Krohnille 19.1.1943, SKS.
- 37 Ks. tarkemmin esim. Pikkanen 2001, 82-88.
- 38 Ks. Kallaksen teosten uskonnollisuuden tulkinnoista esim. Bengtsson 1998, erit. 128-130.
- 39 Tästä perheen sisäisestä päätöksestä kertovat mm. Aino Kallas 1947, 204 ja Salme Serälä 1966, 238. Molemmat toteavat ratkaisun kohtuuttomuuden Aunen nuoruuden vuoksi, Kallaksen nä-

- kökulmassa voi havaita huonoa omaatuntoakin siitä, ettei hän tuolloin täysin ymmärtänyt mitä päätös merkitsi.
- 40 Mm. Anne Ollilan tutkimat Hällströmin sisarusket sitoutuivat äitinsä hoitamiseen pitkäksi aikaa. Ks. Ollila 1998, 90.
- 41 Nämä tiedot käyvät ilmi Aunen ansioluettelosta vuodelta 1948, joka löytyy hänen papereidensa joukosta. Aune Krohnin papereita, laatikko II, SKS.
- 42 Aune Krohnin kirje Aino Kallakselle 28.4.1914, SKS.
- 43 Aune Krohnin kirje Aino Kallakselle Juhannuksena 1917, SKS.
- 44 Ks. esim. Aune Krohnin kirje Aino Kallakselle 4.1.1914, SKS.
- 45 Ks. tästä mm. W. Clark Gilpinin artikkeli, missä hän tarkastelee yksinäisyyden teologiaa 1800-1900 -lukujen Uudessa Englannissa. Gilpin 2001, passim.
- 46 Aune Krohnin kirje Helmi Krohnille 17.7.1907, SKS.
- 47 Ansioluettelo v. 1948, Aune Krohnin papereita, laatikko II, SKS.
- 48 Aune Krohnin papereita, käsikirjoituslaatikko V, SKS; Tarvo & Krohn 1943, 7.
- 49 Ylipäätään uskonnollisiin yhteisöihin liittyy ajatus hierarkiasta ja eron tekemisestä, joka on johtanut yhtenäisyyden vaatimukseen. Tästä hyvänä esimerkkinä toimivat muun muassa diakonisojen ankarat vaatimukset yhtenäisyydestä ja samanlaisesta uskosta, jotka loivat hierarkian ja aiheuttivat sen, että osa naisista (toisin käyttäytyvistä ja ajattelevista) hiljennettiin, tehtiin toisiksi. Ks. Kauppinen-Perttula 1999, 13.
- 50 Aune Krohnin kirje Helmi Krohnille 27.9.1942, SKS.
- 51 Aune Krohnin papereita, käsikirjoituslaatikko V, SKS.
- 52 Viitteitä Aunen näkemyksiin naisen asemasta saa myös hänen 1910-luvun alussa kirjoittamastaan arvostelusta John Stuart Millin suomennetusta kirjasta *Naisen asema*. Siinä Aune viittaa keskustelun tärkeyteen ja siihen, kuinka monet naiset eivät vielääkään olleet tietoisia uudistusten tarpeellisuudesta, joten kirja oli siis yhä tärkeä puheenvuoro. Aune Krohnin leikekokoelma, SKS.
- 53 Ks. esim. Tarvo & Krohn 1943, 17 ja 54-55.
- 54 Tarvo & Krohn 1943, 54-55.
- 55 "Esitelmän laatimisesta ja esittämisestä", v. 1910 Helsingin suomalaisen jarko-opiston raittiusliitossa esitettyjä ajatuksia. Aune Krohnin leikekokoelma, SKS.
- 56 Aune Krohnin puhe Viipurissa v. 1933, Aune Krohnin papereita, käsikirjoituslaatikko III, SKS.
- 57 Naispappuskeskustelusta ks. esim. Rajainen 1978, 319-323.
- 58 Krohn, Aune 1951, 13-16 ja 20-23; Tarvo & Krohn 1943, 54-55; Aune Krohnin kirje Aino Kallakselle 20.6.1926, SKS.
- 59 Ensimmäiset suomalaiset naimattomat naiset pääsivät lähtemään lähetystyöntekijöiksi Ambomaalle vuonna 1898, sitä ennen naisia oli toki ollut lähetystyöntekijöiden vaimoina teke-mässä hengellistä työtä. Vuonna 1906 Helsinkiin perustettiin naislähettikoulu, joka mahdollisti ammatin valinnan nuorille naisille. Kena 2000, 110-132. Kirsti Kenan tuore tutkimus kertoo laajasti suomalaisten naislähettien historiasta vuosina 1870-1945. Ks. Kena 2000.
- 60 Naisten puhumisen ja julistamisen traditiolla on merkittäviä juuria muissa uskonnollissa yhteisöissä. 1700-1800 -lukujen herätysliikkeet tarjosivat myös naisille tilaa saarnaajan tehtävissä, vaikka mahdollisuudet vähenivätkin liikkeiden organisoituessa. 1800-luvun lopulla Suomeen saapuneet anglo-amerikkalaiset uskonnolliset liikkeet sen sijaan korostivat maallikkosaarnaamisen osuutta, jolloin saarnaajan tehtävät olivat avoinna niin miehille kuin naisille. Ks. Helander 1987, 29-35. Herätysaarnaajista ks. myös Sulkunen 1999, passim ja erit. 64-134.
- 61 Ks. tarkemmin Helander 1987, 31-33. Mm. Björg Seland käsittelee artikkelissaan tätä puhumisen oikeuden teemaa moninaisesti norjalaisessa lähetyksliikkeessä toimineiden naisten kontekstissa. Ks. Seland 2000, passim ja erit. 78-80.
- 62 Aune Krohnin kirje Helmi Krohnille, päivämätön (ilm. v. 1920), SKS.
- 63 Ks. esim. Aune Krohnin kirje Aino Kallakselle 15.12.1926 (SKS), jossa hän kertoo Kaarlen ilmoittaneen hänen saavan pian käännöstyötä WSOY:ltä. Julius ja Kaarle Krohnin toiminnasta WSOY:ssä ks. Häggman 2001, 35-36, 163-164, 169-170, 223-225, 290-291.
- 64 Krohn 1951, passim.
- 65 Vrt. Broadhead 1992, 5, 8-9.
- 66 Aune Krohnin kirje Aino Kallakselle 17.5.1924, SKS.

- 67 "Pakina kirjailijoista, arvostelijoista ja suomentajista", *Hämeen Sanomat* 1955. Aune Krohnin leikekokoelma, SKS.
- 68 Ks. tällaisesta lähestymistavasta kirjoittamisen historiaan esim. Broadhead 1992, passim.
- 69 Aune Krohnin kirje Helmi Krohnille 27.9.1942. Tällainen kirjoittavien naisten välisten yhteyksien hakeminen on ollut tutkimuksessa unohtettua. Aunen ja Helmin välistä suhdetta voi verrata esimerkiksi siihen, miten Ritva Hapuli toisaalla tässä kirjassa luonnehtii Ilona Jalavan osuutta Seere Salmisen kirjallisella uralla.
- 70 Ks. esim. Aune Krohnin kirje Helmi Krohnille 27.9.1942, SKS.
- 71 Hän koki erityisen raskaasti veljensä vaimon Hilja Haahdin, veljensä pojan Eino Kurki-Suonion ja tämän vaimon Aino Kurki-Suonion suhtautumisen, joilta ei kokenut saavansa sellaista ymmärrystä ja tukea kuin olisi odottanut Liisan kuoleman jälkeen. Aune tunsi itsensä loukatuksi ja 1940-luvun alun kirjeet täytyivät monesti tuskaisesta asian pohdinnasta, mikä tuntuu kertovan myös Aunen oman mielen järkkymisestä raskaiden kohtelemusten jälkeen. Ks. esim. Aunen kirjeet Helmille 6.3.1941, päiväämätön v. 42, 3.6.1941, 4.6.1942, 5.6.1942, SKS.
- 72 Aune Krohnin kirje Helmi Krohnille 22.8.1942, SKS.
- 73 Aune Krohnin kirje Aino Kallakselle 19.8.1945, SKS.
- 74 Aune Krohnin kirje Helmi Krohnille 18.7.1939, SKS.
- 75 Aune Krohnin kirje Helmi Krohnille, päiväämätön 1940-luvulta, SKS.
- 76 Ks. kaunokirjallisuuden kuvauksista esim. Hapuli 1989, 46-61.
- 77 Ks. esim. Leskelä 2000, passim.
- 78 Ks. naisten välisten ystävyysien tulkinnoista esim. Faderman 1985, passim (romanttisen ystävyystradition katkeamisesta erit. 297-314); Hapuli 1989, erit. 46-80; Juvonen 1994, passim; Sulkunen 1995, passim; Ollila 1998, 119-147. Suhteissa naisten välisten suhteiden tulkintoihin on kiinnostavaa vertailla, miten heterosuhteiden ihanteet ovat muovautuneet ja muuttuneet. 1800-luvun romanttisen rakkauden sijaan 1900-luvun alun modernia avioliittoa tai esimerkiksi vasemmistolaisten parisuhdeihanteita asetui luonnehtimaan roverillisuus ja kumppanuus, minkä pohjana olivat samanhenkiset harrastukset (tai jopa työ). 1900-luvun alun parisuhde- ja avioliittoihanteista ks. esim. Elomaa 2000, passim ja erit. 328-330. Vasemmistolaisten parisuhdeihanteista ks. esim. Koivisto 2000, passim.
- 79 Vrt. Ollila 1998, 133-135.
- 80 Liz Stanley tarkastelee tuoreesti naisten ystävyysien traditioita sekä ihmissuhteiden ja verkostojen huomioonottamisen tärkeyttä elämäkertoja kirjoitettaessa. Hän huomauttaa, kuinka tärkeää on löytää erilaisia tulkitsemisen väyliä ystävyysien historiaa kirjoitettaessa. Stanley 1992, 214-235.
- 81 Setälä 1966, 239.
- 82 Ks. tällaisesta tulkinnaasta esim. Leskelä 1998, passim.
- 83 Siltala 1996, passim ja 44. Ks. myös Siltala 1999, passim.
- 84 Aune Krohnin kirje Helmi Krohnille 10.3.1943, SKS.

LÄHDELUETTELO

Alkuperäislähteet

Arkistolähteet

Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkisto (SKS):

Aune Krohnin kirjeenvaihto Helmi Krohnin kanssa vuosilta 1899-1944, 337:2:1:1-224.

Aune Krohnin kirjeenvaihto Aino Kallaksen kanssa vuosilta 1913-1946, 435:1:1-199 sekä vuosilta 1942-1956, 435:1:417-778.

Aune Krohnin papereita, laatikot II-VII, 10384.

Aune Krohnin leikekokoelmat, 169.

Painetut alkuperäislähteet

- Bergholm, Katri: *Kuultua ja elettyä. Muistelmia vuosien takaa*. Otava, Helsinki 1944.
- Kallas, Aino: "Eräs kaunis ihmissielu". *Kolmas saattue kanssavaeltajia ja ohikulkijoita. Muistelmia ja muotokuvia*. Otava, Helsinki 1947.
- Krohn, Aune: *Jeesus Kristus – tie, totuus, elämä*. Esitelmä, pitänyt kristillisessä oppilaskokouksessa. Osakeyhtiö Kirjapaino, Aktiebolag 1910.
- Krohn, Aune: *Ennen kuin hopealanka katkeaa...* WSOY, Helsinki 1951.
- Krohn, Helmi: *Isäni Julius Krohn ja hänen sukunsa*. Otava, Helsinki 1942.
- Rekola, Anna-Liisa: *Miksi elämä erottaa? Vanhempien tarina*. Otava, Helsinki 1997.
- Setälä, Salme: *Levoton veri. Kertoelma isäni E. N. Setälän ja äitini Helmi Krohnin nuoruudesta, esivanhemmista ja lapsuuteni kodista*. WSOY, Helsinki 1966.
- Tarvo, Liisa & Krohn, Aune: *Matkamiehiä ja muukalaisia. Muuan kirjeenvaihto 1933-38*. WSOY, Helsinki 1943.

Tutkimuskirjallisuus

- Aalto, Minna: *Vapauden ja velvollisuuden ristiriita. Kehitysromaanin mahdollisuudet 1890-luvun lopun ja 1900-luvun alun naiskirjallisuudessa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 790. SKS, Helsinki 2000.
- Bengtsson, Niklas: *Kuolema ja mystiikka*. Aino Kallaksen novellit Seitsemän neitsyttä ja Rampartyön rukous toisen tietoisuuden kuvaajina. 40-luku. *Kirjoituksia 1940-luvun kirjallisuudesta ja kulttuurista*. Toim. Auli Viikari. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 700. SKS, Helsinki 1998.
- Broadhead, Richard: *Cultures of Letters. Scenes of Reading and Writing in Nineteenth Century America*. The University of Chicago Press, Chicago and London 1993.
- Elomaa, Hanna: *Koketti, sinisukka ja tohvelisankari*. Kiista Oskar Hultmanin elämäkerasta muuttuvien avioliittokäsitysten leikkauskohtana. *Modernin luno ja pelko. 10 kirjoitusta 1800-1900-lukujen vaihteen sukupuolisuudesta*. Toim. Kari Immonen, Ritva Hapuli, Maarit Leskelä ja Kaisa Vehkalahti. SKS, Helsinki 2000.
- Franzén, Ruth: *Kvinnoperspektiv på kyrkohistorisk forskning. Kirkko ja politiikka. Juhla-kirja professori Eino Murtorinteen täyttäneenä 60 vuotta*. Suomen kirkkohistoriallinen Seura, Helsinki 1990.
- Gilpin, W. Clark: *The Theology of Solitude: Edwards, Emerson, Dickinson*. *Spiritus* 1 (2001).
- Hall, David: *Introduction. Lived Religion in America. Toward a History of Practice*. Ed. by David Hall. Princeton University Press, New Jersey 1997.
- Hammar, Inger: *Emancipation och religion. Den svenska kvinnörelsens pionjärer i debatt om kvinnans kallelse ca 1860-1900*. Carlssons, Bärnum 1999.
- Hapuli, Ritva: *Naisia rakastavat naiset. Lesbolaisuuden ja siihen liittyneenä homoseksuaalisuuden määrittäminen Euroopassa vuosien 1880-1930 välisenä aikana*. Sosiaali- ja terveysministeriö, Tasa-arvojulkaisuja. Sarja D: Naistutkimusraportteja 1/1989. Helsinki 1989.
- Heinonen, Meri: *Sukupuoli ja sukupuolisuus sydänkeskiajan kristillisessä mystiikassa — Hadewijch, Mechthild Magdeburgilainen ja Heinrich Seuse*. Lisensiaatintyö, yleinen historia, Turun yliopisto 2000 (2000a).
- Heinonen, Meri (toim.): *Ikuisuuden odotus. Uskonto keskiajan kulttuurissa*. Gaudeamus, Helsinki 2000 (2000b).
- Helander, Eila: *Naiset eivät vaienneet. Naisevangelistainstituutio Suomen helluntailiikkeessä*. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 142. Helsinki 1987.

- Hovi, Tuija: Johdanto: sukupuolen esityksiä. *Uskonto ja sukupuoli*. Toim. Tuija Hovi, Aili Nenola, Tuula Sakaranaho ja Elina Vuola. Helsinki University Press, Helsinki 1999.
- Häggman, Kai: *Piispankadulta Boulevardille. Werner Söderström Osakeyhtiö 1878-1939*. WSOY, Helsinki 2001.
- Juvonen, Tuula: *Sukupuoli ja halu Hilda Käkikosken kirjeenvaihdossa ja päiväkirjoissa*. Sosiaali- ja terveysministeriö, tasa-arvojulkaisuja sarja D: Naistutkimusraportteja. Helsinki 1994.
- Kaartinen, Marjo: *Spiritual Eunuchs. Religious People in English Culture of the Early Sixteenth Century*. Turku 1999. (julkaisematon väitöskirja)
- Kauppinen-Perttula, Ulla-Maija: Fulfilled by Vocation of Exploited by it? Women's 'Content with Weakness' Discourse under the Pressures of Idealized Deaconess Vocation. *Norsk Teologisk Tidsskrift* 100 (1999).
- Kena, Kirsti: *Eevät apostolien askelissa. Lähettinaiset Suomen Lähetysseuran työssä 1870-1945*. Suomen Lähetysseura, Helsinki 2000.
- Koivisto, Hanne: Miesintellektuelli ja rakastamisen vaikeus. Raoul Palmgrenin tulkinta rakkauden mahdollisuuksista 1930-luvun Suomessa. *Modernin lumo ja pelko. 10 kirjoitusta 1800-1900-lukujen vaihteen sukupuolisuudesta*. Toim. Kari Immonen, Ritva Hapuli, Maarit Leskelä, Kaisa Vehkalahti. SKS, Helsinki 2000.
- Laitinen, Kai: *Aino Kallas 1897-1921. Tutkimus hänen tuotantonsa päälinjoista ja taustasta*. Otava, Helsinki 1995 (1973).
- Lappalainen, Päivi: Tuoksuvat kukat ja kultaiset hedelmät. Aino Kallaksen Katinka Rabe identiteetin rakentumisen kuvauksena. *Identiteettiongelmia suomalaisessa kirjallisuudesta*. Toim. Kaisa Kurikka. Taiteiden tutkimuksen laitos, Turun yliopisto, sarja A, n:o 33. Turku 1995.
- Lehmijoki-Gardner, Maiju: *Worldly Saints. Social Interaction of Dominican Penitent Women in Italy, 1200-1500*. Bibliotheca Historica 35. SHS, Helsinki 1999.
- Lehmijoki-Gardner, Maiju: Johdanto: Uskonto keskiajan kulttuurissa. *Ikuisuuden odotus. Uskonto keskiajan kulttuurissa*. Toim. Meri Heinonen. Gaudeamus, Helsinki 2000.
- Leskelä, Maarit: Kaipaava, haluava, seksuaalinen nainen Aino Kallaksen päiväkirjoissa. *Modernin lumo ja pelko. 10 kirjoitusta 1800-1900-lukujen vaihteen sukupuolisuudesta*. Toim. Kari Immonen, Ritva Hapuli, Maarit Leskelä, Kaisa Vehkalahti. SKS, Helsinki 2000.
- Leskelä, Maarit: *Päiväkirjojen Aino Kallas. Naissubjekti modernin murroksessa*. Lisensiaatin-tutkielma, Turun yliopisto 1998 (julkaisematon).
- Lindley, Susan Hill: "You have stepped out of your place". *History of Women and Religion in America*. Westminster/John Knox Press, U.S., 1996.
- Markkola, Pirjo: Introduction: The Lutheran Context of Nordic Women's History. *Gender and Vocation. Women, Religion and Social Change in the Nordic Countries, 1830-1940*. Ed. by Pirjo Markkola. Studia Historica 64. SKS, Helsinki 2000 (2000a).
- Markkola, Pirjo: The Calling of Women – Gender, Religion and Social Reform in Finland, 1860-1920. *Gender and Vocation. Women, Religion and Social Change in the Nordic Countries, 1830-1940*. Ed. by Pirjo Markkola. Studia Historica 64. SKS, Helsinki 2000 (2000b).
- Ollila, Anne: *Jalo velvollisuus. Virkanaisena 1800-luvun lopun Suomessa*. SKS, Helsinki 1998.
- Ollila, Anne: *Aika ja elämä. Aikakäsitys 1800-luvun lopussa*. SKS, Helsinki 2000.
- Orsi, Robert: Everyday Miracles – The Study of Lived Religion. *Lived Religion in America. Toward a History of Practice*. Ed. by David Hall. Princeton University Press, New Jersey 1997.
- Pikkanen, Ilona: *Helmi Krohnin kaksi maailmaa. Henkilöhistoriallinen tutkimus*. Julkaisematon pro gradu -työ. Suomen historia, Helsingin yliopisto 2001.

- Rajainen, Maija: Maamme varhaisimman järjestäytyneen naisliikkeen suhtautumisista kirkollisiin kysymyksiin. Teoksessa *Aate ja yhteiskunta. Mikko Juvalle omistettuja tutkielmia*. Otava, Helsinki 1978.
- Rendall, Jane: Women and the Public Sphere. *Gender and History*, Vol. 11 No. 3 1999.
- Seland, Björg: 'Called by the Lord' – Women's Place in the Norwegian Missionary Movement. *Gender and Vocation. Women, Religion and Social Change in the Nordic Countries, 1830-1940*. Ed. by Pirjo Markkola. *Studia Historica* 64. SKS, Helsinki 2000.
- Siltala, Juha: Fennomaaninaisten siveellinen kilvoitus ja haudatut toiveet. *Historiallinen aikakauskirja* 1996:1.
- Siltala, Juha: *Valkoisen äidin pojat. Siveellisyys ja sen varjot kansallisessa projektissa*. Otava, Helsinki 1999.
- Stanley, Liz: *The auto/biographical I. The theory and practise of feminist auto/biography*. Manchester University Press, Manchester and London 1992.
- Sulkunen, Irma: *Mandi Granfelt ja kutsumusten ristiriita*. Hanki ja jää, Helsinki 1995.
- Sulkunen, Irma: *Liisa Eerikintytär ja hurmosliikkeet 1700-1800-luvulla*. Hanki ja Jää/Gaudeamus, Helsinki 1999.
- Tuohela, Kirsi: Naiseus ja sairaus 1800-luvun lopulla. Naiskirjailija kivun ja kirjoittamisen kentässä. *Lähikuvassa nainen. Näköaloja 1800-luvun kirjalliseen kulttuuriin*. Toim. Päivi Lappalainen, Heidi Grönstrand ja Kati Launis. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 838. SKS, Helsinki 2001.
- Uimonen, Minna: *Hermotumisen aikakausi. Neuroosit 1800-1900 –lukujen vaihteen suomalaisessa lääketieteessä*. SHS, Helsinki 1999.
- Van Die, Margaret: 'A Woman's Awakening': Evangelical Belief and Female Spirituality in Mid-Nineteenth-Century Canada. *Canadian Women – A Reader*. Eds. Wendy Mitchinson et. al. Toronto, Harcourt Brace Canada, 1996.